

เจ้าพระยามครศรีธรรมราช(น้อย)กับการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราช

ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ อันเป็นต้นสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยามครศรีธรรมราช(พัฒน์) ได้เข้าแจ้งข้อราชการในกรุงเทพฯ และกราบบังคมทูลขอพระราชทานลาออกเพราะชราภาพมากแล้ว เกรงจะรับราชการสนองพระเดชพระคุณไม่เต็มที่ จึงโปรดฯ ให้พระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้นขึ้นเป็นพระยามครศรีธรรมราชสืบต่อมา

ตามพระราชกำหนดเก่า มาตรา ๕๐ ในกฎหมายตราสามดวง กำหนดไว้ว่า ผู้จะดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองประกอบด้วยวุฒิ ๔ ประการ คือ ชาติวุฒิ วัยวุฒิ คุณวุฒิ ปัญญาวุฒิ ซึ่งหมายถึงชาติตระกูล อายุ ความรู้ และความเฉลียวฉลาด พระยามครศรีธรรมราช(น้อย) นับเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติครบถ้วน มีชาติตระกูลดี แม้จะไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นโอรสลับของพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เกิดกับเจ้าหญิงปรางธิดาเจ้าพระยามครศรีธรรมราช(พัฒน์) ดังปรากฏในพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม^๑ แต่อย่างน้อยโดยทั่วไปแล้วก็มองเห็นว่าพระยามครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นบุตรของ

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒.

^๒ องค์การค่าครูสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์ครูสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๕๐.

^๓ กรมหลวงนรินทรเทวี จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๔๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๓), หน้า ๑๒๐-

เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(พัฒน์) ในขณะที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง นครศรีธรรมราชนั้นมีอายุประมาณ ๓๕ ปี นับเป็นวัยที่มีความรู้ความสามารถและมี ประสบการณ์จรรยาบรรณนิยมในการปฏิบัติราชการอย่างดีแล้ว ความเฉลียวฉลาดของ พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในขณะรับราชการเป็นผู้ช่วยราช การเมืองนครศรีธรรมราช ด้วยการเป็นกำลังสำคัญในการต่อเรือรบนำกำลังเข้าโจมตี เกาะกลางคืนจากพม่าได้ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ สามารถจับพวกพม่าและอาวุธส่งเข้ากรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ^๒ ความสามารถครั้งนี้นับเป็นความดีความชอบ พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

ในสมัยของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นี้เป็นสมัยที่เจ้าเมืองนครศรี- ธรรมราชเริ่มมีบทบาทและมีอำนาจมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในหัวเมืองปักษ์ใต้ อำนาจ และบทบาทของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่เคยถูกลดน้อยลงในสมัยเจ้าพระยานครศรี- ธรรมราช(พัฒน์) กลับรุ่งเรืองมากขึ้นมากในสมัยพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เพราะ ในปลายปี พ.ศ. ๒๓๕๒ อันเป็นต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พม่า ยกทัพลงมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกของไทยทั้งทางบกและทางเรือได้เมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ระนอง กระบี่ ภูเก็ต และศรีเมืองกลางซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญทาง ชายฝั่งตะวันตกของไทยแตกเสียหายยับเยินอย่างไม่เคยมีมาก่อน พร้อมทั้งกวาดต้อนผู้คน

ชำระศักดิ์ อายุวัชนะ, ราชสกุลจักรีวงศ์ และราชสกุลสมเด็จพระเจ้า
ตากสินมหาราช ฉบับสมบูรณ์ (ภาคจบ), หน้า ๓๖๐. กล่าวว่าเจ้าพระยานครศรีธรรม-
 ราช(น้อย) เกิดวันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีวอก อัฐศก จ.ศ. ๑๑๓๘
 (พ.ศ. ๒๓๑๘)

^๒ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๑. (พ.ศ. ๒๓๑๒)
 เลขที่ ๒.

ทรัพย์สินกลับไป

จากศึกพม่าครั้งนี้ ทางราชธานีคงจะให้ความสนใจแก่หัวเมืองปักษ์ใต้มากขึ้น เพราะนับเป็นครั้งแรกที่พม่าสามารถตีเมืองกลางได้และเสียหายยับเยินมาก พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ซึ่งยังเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการอยู่ได้แสดงความสามารถต่อเรือรบเรือไล่ที่เมืองตรังยกกำลังไปตีเมืองกลางคืนมาได้^๒ ประกอบกับได้ข่าวว่าพม่าอาจจะยกกองทัพมาตีเมืองกลางคืน จึงไปร่ำค่าให้ตระเตรียมกำลังอาวุธ กำลังคน ช้าง และเสบียงอาหารทางปักษ์ใต้โดยให้เมืองนครศรีธรรมราชเป็นศูนย์กลาง เมืองนครศรีธรรมราชและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจึงเริ่มมีความสำคัญเพิ่มขึ้น

และต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้าพระยาสงขลา (บุญสุข) ซึ่งมีอำนาจมากที่สุดในตัวเมืองปักษ์ใต้นั้นได้ถึงแก่อสัญกรรม^๓ ในปีเดียวกันนี้ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิชฌน์) ได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จึงขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีอำนาจมากขึ้นโดยปริยายและเห็นได้ชัด เพราะไม่มีคู่แข่งที่เข้มแข็งและสามารถในตัวเมืองปักษ์ใต้ เช่น เจ้าพระยาสงขลา(บุญสุข)แล้ว แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะโปรดฯ ให้หลานเจ้าพระยาสงขลา(บุญสุข) ซึ่ง

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หองสมุทวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒)

เลขที่ ๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ หองสมุทวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒ หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีฯ ถึงพระยาถนอมศรีที่ะวันกรมการ

หนังสือมา ณ วัน ๔^๓ ๑๐ ค่ำ ปีมะแม ตรีศก

^๕ เรื่องเดียวกัน.

รับราชการในกรุงเทพฯ ออกมาเป็น "พระยาวิเศษภักดีศรีสุรสงคราม" พระยาสงขลา คนใหม่ก็ตาม อำนาจของพระยาสงขลา(จ๋อง) ก็ไม่เท่าเทียมกับสมัยเจ้าพระยาสงขลา (บุญอุย) เนื่องจากพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) มีประสบการณ์ในการปกครองมากกว่าพระยาสงขลา(จ๋อง) จึงเป็นที่ไว้วางใจแก่ทางราชธานี ทางราชธานีจึงหันมาให้ความสำคัญแก่พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) มากขึ้นเพื่อให้เป็นหูเป็นตาและเป็นกำลังที่สำคัญในหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังเช่นในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ โปรดฯ ยกเมืองตรังฎรา ซึ่งขึ้นกับเมืองสงขลาให้ขึ้นกับพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นต้น

ในบั้นจะขอศึกษาบทบาททั่วไปของเจ้าพระยานครศรีธรรมราชที่มีต่อหัวเมืองนครศรีธรรมราชก่อน ได้แก่การปรับปรุงและแบ่งเขตการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การปกครองและปรับปรุงเมืองตรัง (เนื่องจากเมืองตรังเป็นเมืองในปกครองโดยตรงของเมืองนครศรีธรรมราชและมีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน เมืองท่าการค้าและฐานทัพเรือที่สำคัญในรัชกาลที่ ๒ และต้นรัชกาลที่ ๓ จึงขอยกมากล่าวในบั้นและเป็นหัวข้อที่สำคัญหัวข้อหนึ่ง) การทำนุบำรุงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองนครศรีธรรมราช และภาระหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อรัฐบาลตามลำดับ เพื่อให้ทราบและเข้าใจว่า มีอิสรสถานการณ์ในขณะนั้นเท่านั้นที่ส่งเสริมให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีความสำคัญและมีอำนาจมากขึ้น แต่เนื่องจากความสามารถของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
 เลขที่ ๒ สารตราเจ้าพระยาอัศรมหาเสนาบดีเรื่องเมืองตรัง
^๒ เรื่องเดียวกัน.

๓.๑ การปรับปรุงและแบ่งเขตการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ มีการปรับปรุงการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชครั้งใหญ่ ดังปรากฏหลักฐานที่สำคัญมาก คือ ทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครึ่งรัชกาลที่ ๒ ซึ่งแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการปกครอง การแบ่งเขตการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การจัดแบ่งกรม กอง ตำแหน่งหน้าที่ ศักดินา ของข้าราชการ เครื่องยศและการกำหนดรายได้ของข้าราชการที่สำคัญ ๆ ไว้ เป็นต้น

๓.๑.๑ สาเหตุในการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

ปรากฏข้อความในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครึ่งรัชกาลที่ ๒ ว่า กรมหมื่นศักดิ์พลเสวยซึ่งว่าราชการกลาโหมทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ในขณะนั้นได้กราบบังคมทูลว่า ตำแหน่งข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชยังมีไม่ครบ จึงโปรดฯ ให้จัดขึ้นให้ครบ

ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒๑.

ทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครึ่งรัชกาลที่ ๒ นั้นฉบับเป็นสมุดไทยคำอยู่ในหมู่จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ เลขที่ ๒๑ พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (เย็น) เป็นผู้พบจากบ้านผู้มีเชื้อสายกรมการเก่าแก่แห่งหนึ่ง ต่อมาได้พิมพ์เผยแพร่ในที่อื่น ๆ เช่น หนังสือเทศาภิบาล ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๓ รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (ซึ่งพิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชา (แย้ม ณ นคร)) และในหนังสือจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ จัดพิมพ์โดยมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ในวันราชสมภพครบ ๒๐๓ ปี วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔ เป็นต้น

เอกสารฉบับนี้เป็นเอกสารชั้นต้นที่สำคัญ และใช้เป็นหลักในการศึกษา สาเหตุในการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การจัดการบริหารการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช และการแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่นของหัวเมืองนครศรีธรรมราช

พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้จัดระเบียบแบบแผนการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชใหม่เมื่อออกมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว โดยให้เชิญ "พระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองทรงชำระใหม่" (สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองที่คงจะทรงชำระขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๒ นี้) "พระอัยการในพระบรมโกศ" (คงจะหมายถึง พระอัยการนาทหารหัวเมืองที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงชำระขึ้นซึ่งรวบรวมปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวง) และให้เชิญ "สมุคตำแหน่งพระหลวงกรมการเมืองนครครั้นพระยาสุโขทัยออกมาเป็นเจ้าพระยานคร" (สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ทรงสันนิษฐานว่า คงจะเป็นสมุคตำแหน่งทำเนียบกรมการเมืองนครศรีธรรมราชเมื่อครั้งที่พระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. ๒๒๔๕)^๒ รวม ๓ อย่างมาพิจารณารวบรวม พระหลวงกรมการเมืองให้ครบ เพราะในสมุคตำแหน่งกรมการเมืองนครเก่ามีการจัดตำแหน่งกรมการเมืองทั้งพระหลวงและขุนหมื่นผู้น้อย ต่อมาท่านเข้าตำแหน่งขุนหมื่นผู้น้อยคงจะลดลง ดังปรากฏในพระอัยการนาทหารหัวเมืองที่รัชกาลที่ ๑ ทรงชำระมีแต่ตำแหน่งพระหลวงเป็นส่วนใหญ่ ตำแหน่งกรมการเมืองขุนหมื่นไม่ค่อยมี

แต่พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จะได้จัดการปรับปรุงจัดสรรตำแหน่ง พระหลวงขุนหมื่นกรมการเมืองนครตั้งแต่ออกไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชเลยนั้นหรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐาน เชื่อว่าคงจะมีการจัดการปรับปรุงการปกครองเมืองนครขึ้นจริงจึงในครั้งที่พระเจ้านั่งงยาเชอ กรมหมื่นศักดิ์พิลเสพย์ออกไปงานปลงพระศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี(พั่น) จางวางเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นคุณตาใน พ.ศ. ๒๓๖๐^๓

^๑ องค์การคำครุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๑๘ - ๓๒๐.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๓๐.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๖๐)

เพราะสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกล่าวว่า ตามคำของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนู ณ นคร) * ว่าได้มีการจัดการปกครองใหม่เมื่อกรมหมื่นศักดิ์พลเสพยเสด็จออกไป และทรงเชื่อว่ากรมหมื่นศักดิ์พลเสพยคงจะมีได้เสด็จไปในงานปลงศพคุณตาอย่างเดียวกัน เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีประเพณีที่จะเสด็จไปในการส่วนพระองค์ ทรงเชื่อว่า คงโปรดฯ ให้เสด็จไปในราชการอื่น ๆ ด้วย เช่น ในการจัดการปรับปรุงการปกครองเมืองนครศรีธรรมราช เป็นต้น

สาเหตุในการปรับปรุงการปกครองเมืองนครศรีธรรมราชครั้งที่สำคัญคงมิใช่ เพราะกรมการเมืองนครมีไม่ครบตามตำแหน่งเดิมเท่านั้น สาเหตุที่สำคัญคงเป็นเพราะ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ ทางราชธานีได้สังเกตเห็นความสำคัญ ของหัวเมืองปักษ์ใต้มากขึ้น เนื่องจากภาคใต้อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเมืองท่าค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ เป็นส่วนที่น่าห่วงใยเพราะพม่าเคยยกทัพลงไปโจมตีใน พ.ศ. ๒๓๕๔ นอกจากนี้ทางปลายเขตทางใต้ของไทยคือหัวเมืองประเทศมลายูไทรบุรีไม่เป็นที่ น่าไว้วางใจเพราะเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) มักจะเอาใจออกห่างไปเข้ากับฝ่าย พม่าบ้างและอังกฤษบ้าง ^๒ อังกฤษนั้นเริ่มมีบทบาทในตอนกลางของแหลมมลายูมากขึ้นโดย

*

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี คนนี้เป็นบุตรคนโตของเจ้าพระยานครฯ (น้อยกลาง) ได้เป็นพระยานครฯ อยู่ยาวนานเลื่อน เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีในรัชกาลที่ ๕ คนทั้งหลายเข้าใจกันว่า ชื่อพร้อม แต่ใน สัญญาบัตรใบแรกท่านชื่อ หนู (จาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๒๒๘.)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๒๒๗ - ๒๒๘.

^๒ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๓)

เลขที่ ๕.

บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมาตั้งมั่นอยู่ที่เกาะปีนังซึ่งเช่าจากเจ้าพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลัมชะ) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๘ และในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ก็เช่าดินแดนโปรวินส์ เวลเลสส์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเกาะปีนังและติดกับเมืองไทรบุรี มาในต้นรัชกาลที่ ๒ นี้ เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ก็มีความสัมพันธ์อันดีกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เกาะปีนัง ฉะนั้นทางราชธานีคงจะไม่ไว้วางใจสถานการณ์ทางหัวเมืองปักษ์ใต้สัก เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับหัวเมืองปักษ์ใต้จึงต้องมีการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชให้รัดกุมและมีประสิทธิภาพ

หลักฐานที่เป็นสมุคตำแหน่งพระหลวงกรมการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นพระยาไชยธาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชไม่ปรากฏให้ศึกษาในปัจจุบัน มีแต่พระอัยการนาทหารหัวเมืองเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราชที่ชำระในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีอยู่ในกฎหมายตราสามดวงให้ศึกษาพิจารณาเปรียบเทียบกับทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ ๒ เท่านั้น เราจึงไม่สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบวิวัฒนาการการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้มากนัก แต่ก็พอจะทราบว่า การปรับปรุงการปกครองของเมืองนครศรีธรรมราชครั้งนี้ เป็นการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นกรมกอง ตามความสำคัญของหน้าที่และชนิดของงานเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบและรัดกุม

การแบ่งการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การจัดการบริหารการปกครองในตัวเมืองนครศรีธรรมราช และการแบ่งเขตการปกครองท้องที่ของหัวเมืองนครศรีธรรมราช

^๑ Nicholas Tarling, British Policy in the Malay Peninsula and Archipelago 1824 - 1871, (London : the Alden Press Limited, 1957), pp. 9 - 13.

๓.๑.๒ การจัดการบริหารการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

การปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชมีตำแหน่งที่อยู่ในฐานะผู้บริหารการปกครอง ๓ ตำแหน่ง คือ จางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าหัวเมืองนครศรีธรรมราช และผู้ช่วยราชการหัวเมืองนครศรีธรรมราช รองลงมาเป็นข้าราชการที่ทำหน้าที่บริหารการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชภายใต้บังคับบัญชาของเจ้าเมือง เรียกว่า กรมการหัวเมืองนคร ซึ่งแบ่งออกเป็นกรมกองตามหน้าที่และความสำคัญแตกต่างกันไป

"จางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราช" น่าจะเป็นตำแหน่งสูงสุดของหัวเมืองนครศรีธรรมราช ดังจะเห็นได้จาก ในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พิณ) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีจางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราช แต่ทางปฏิบัติแล้วการบริหารงานการปกครองมิได้ขึ้นตรงต่อจางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราช แต่ขึ้นกับเจ้าหัวเมืองนครศรีธรรมราช ตำแหน่งจางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นตำแหน่งลอยและเป็นตำแหน่งที่ทางราชธานีมอบให้กับเจ้าเมืองที่ชราแล้วไม่อาจปฏิบัติงานได้เต็มที่ต่อไป จะปลดก็ไม่สมควรเพราะเคยรับราชการมีความชอบมาากอยู่ จึงให้เกียรติด้วยตำแหน่งนี้ แต่ถ้าเกิดถึงแก่กรรมลงก็จะไม่แต่งตั้งใคร เข้าแทน ตำแหน่งจางวางหัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงมิได้มีตลอดไป

"เจ้าหัวเมืองนครศรีธรรมราช" มีฐานะเป็นเจ้าเมืองเอก มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) มีอำนาจสูงสุดในการบริหารการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชโดยจะต้องขึ้นตรงต่อเจ้าพระยาสมุหนคราโหม ทั้งนี้เพราะในตอนต้นรัตนโกสินทร์ฝ่ายสมุหนคราโหมทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้รวมทั้งหัวเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ซึ่งจะสังเกตได้จากคำสั่งของทางราชธานีถึงหัวเมืองปักษ์ใต้นั้นจะออกจากเจ้าพระยาสมุหนคราโหมเป็นส่วนใหญ่

^๑ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๘) เลขที่ ๒.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, หน้า ๒๖ - ๒๗.

ในการบริหารการปกครองหัวเมืองนคร ศรีธรรมราชนั้นโปรดฯ ให้พระยา
นครศรีธรรมราช(น้อย) ว่าราชการบ้านเมืองร่วมกับปลัด ยกกระบัตร และกรมการ
เมืองด้วยความเป็นธรรมและความสามัคคีอันดีดังปรากฏในกฎกระทรวงกลาโหม ให้แก่
พระยานครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๔๕๔ ว่า :

...ประการหนึ่งให้พระยานครศรีธรรมราชว่าราชการ
บ้านเมืองพร้อมด้วยปลัดยกกระบัตรกรมการจงเป็นยุติ
เป็นธรรม ให้เป็นเอกจิตเอกถันหน้าหนึ่งใจเดียว อยา
ให้มีความตันทาโทษาริษยาถือเปรียบแก่งแย่งกันให้เสีย
ราชการแผ่นดินไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้...

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเคยแต่งตั้งปลัด ตำแหน่ง
ปลัดเป็นตำแหน่งข้าราชการบริหารที่สำคัญมีอำนาจรองจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
ส่วนตำแหน่งยกกระบัตรเป็นตำแหน่งที่ทางราชธานีเลือกแต่งตั้งคนออกไปทำหน้าที่
เหมือนผู้ตรวจราชการของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ฉะนั้นตำแหน่งปลัดและยก-
กระบัตรจึงเป็นตำแหน่งที่ราชธานีเลือกผู้เหมาะสมแต่งตั้งเอง เช่นเดียวกับตำแหน่ง
เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชโดยปลัดเมืองจะขึ้นตรงต่อเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แต่
ยกกระบัตรเป็นตำแหน่งอิสระขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๖} หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
เลขที่ ๑๕.

^๒ องค์การค้ำชูสุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ (พระนคร :
โรงพิมพ์สุสภา ๒๕๐๕), หน้า ๕๔ - ๑๐๑.

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชจะมีอำนาจคัดเลือกและแต่งตั้งกรมการเมืองนครศรีธรรมราชอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากตำแหน่งทั้ง ๒ นั้นเท่านั้น

"ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช" เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคงจะเป็นผู้เลือกโดยมากคักจากบุตรของตนขึ้นมาเพื่อฝึกฝนราชการเพื่อให้มีประสบการณ์ มีโอกาสเป็นเจ้าเมืองสืบต่อมา ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองนครนี้มักจะได้รับเลื่อนให้เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต่อเสมอ เช่น พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เคยเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการมาก่อน และเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อยกลาง) ก็เคยเป็นพระเสนาหามนตรี ผู้ช่วยราชการมาก่อน เป็นต้น ตำแหน่งนี้มีศักดิ์กินา ๑,๐๐๐ ซึ่งน้อยกว่าปลัดเมืองนครที่มีศักดิ์กินา ๓,๐๐๐ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ผู้ช่วยราชการเมืองนครเป็นผู้มีบทบาทและสำคัญรองจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเพราะได้รับการส่งเสริมและการสนับสนุนจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้เป็นบิดาโดยตรง

"กรมการเมืองนคร" หรือเรียกว่า "กรมการพระหลวงขุนหมื่น" ดังที่ปรากฏในหนังสือห้องตรา สารตรา ถึงเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยรัชกาลที่ ๒ และ ๓ เหล่ากรมการเมืองนครศรีธรรมราชมีทั้งสิ้น ๔๒๔ คน : พระ ๘ หลวง ๒๑ เมือง ๒ ขุน ๒๒๕ หมื่น ๑๔๘ พัน ๑๔ จำ ๘ โดยจำแนกออกเป็น "กรม" และ "กอง" รวมทั้งหมด ๓๒ กรมและ ๓ กอง

"กรม" มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา ตำแหน่งรองลงมาคือ รองเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชี และข้าราชการอื่น ๆ ในกรมตามลำดับ แต่ละกรมจะมีความสำคัญ หน้าที่ และจำนวนคนแตกต่างกันไปบางกรมอาจจะมีกรมอื่นซึ่งเล็กกว่าสังกัดอยู่ เช่น กรมมหาดไทย มีกรมไชยสุรินทร์ และกรมอาญาขึ้นอยู่กับ

ห้องสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒๑.

เรื่องเดียวกัน.

"กอง" มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับบัญชา และมีตำแหน่งรอง ๆ เช่นเดียวกันกับกรมลักษณะเหมือนกรม แต่แทนที่จะใช้กรมก็ใช้กองแทน เป็นที่น่าสังเกตว่า "กอง" มักจะใช้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกำลังคน เช่น กองอาสา และกองเรือตระเวน เป็นต้น

ความสำคัญของแต่ละกรมกองมีมากน้อยต่างกันอย่างไรนั้น เราพิจารณาได้จากศักดินาของเจ้ากรม จำนวนคนในกรม และมีกรมใดสังกัดชั้นอยู่บ้าง กรมกองใดที่เจ้ากรมมีศักดินาสูง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญ หน้าที่ และความรับผิดชอบสูง ดังนั้นจะขอพูดถึงกรมการเมืองนครที่จำแนกเป็นกรมกองตามลำดับความสำคัญโดยถือศักดินาเป็นเกณฑ์ตามลำดับต่อไปนี้

๑. กรมปลัด เป็นกรมที่สำคัญที่สุด เพราะใกล้ชิดกับเจ้าเมือง ทำหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมืองบริหารราชการ และบางครั้งจะทำหน้าที่ว่าราชการบ้านเมืองร่วมกับผู้ช่วยราชการในขณะที่เจ้าเมืองไม่อยู่ หรือมาราชการที่กรุงเทพฯ กรมปลัดนี้มี :

ออกพระศรีราชสงครามภักดี	เจ้ากรมปลัด	ศักดินา ๓,๐๐๐
หลวงไชยสงคราม	รองปลัด	ศักดินา ๑,๐๐๐

๒. กรมที่มีความสำคัญอันดับสอง เจ้ากรมมีศักดินา ๑,๖๐๐ มี ๓ กรม :

กรมยกกระบัตร์ กรมนี้คงจะเป็นกรมพิเศษ เพราะโดยทั่วไปแล้วตำแหน่งยกกระบัตร์เป็นข้าราชการที่ได้รับแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้ตรวจสอบอำนาจ การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองโดยขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นกรมนี้คงจะเป็นกรมอิสระ มีได้ขึ้นกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช แต่ในสมัยของเจ้าพระยามนทรศรีธรรมราช(น้อย) นี้ไม่ปรากฏบทบาทของ ยกกระบัตร์ในทางต่อต้านหรือสนับสนุน ทำให้น่าคิดว่าในทางปฏิบัติแล้วยกกระบัตร์คงจะไม่มียบทบาทเท่าใดนัก หรืออาจจะเนื่องจากถ้าทางราชธานีโปรดปรานเจ้าเมืองใดเป็นพิเศษ ยกกระบัตร์ก็ถูกลดความสำคัญลงไปโดย

ปริยาย หน้าที่สำคัญของยกกระบัตรอีกประการหนึ่งคือ ทำหน้าที่พิจารณาคดีความ
ระหว่างหัวเมือง กรมยกกระบัตรมี :

ออกพระภักดีราช	เจ้ากรม	นา ๑,๖๐๐
ขุนพระรามภักดี	ผู้ช่วย	นา ๕๐๐
ขุนทิพภักดี		

กรมมหาดไทย ทำหน้าที่ดูแลฝ่ายพลเรือน พิจารณาความอาญาและอุทธรณ์
ของราษฎร และยังคงควบคุมดูแลกรมไชยสุรินทร์และกรมอาญาโดยตรงอีกด้วย กรมนี้มี :

ออกพระจำศรีสุรินทร์	เจ้ากรม	นา ๑,๖๐๐
หลวงอินทร์เสนา	รอง	นา ๑,๖๐๐
ขุนภักดีบริบาล	รองปลัด	นา ๕๐๐

พล หรือ กรมกลาโหม ทำหน้าที่ควบคุมดูแลฝ่ายทหาร และพิจารณาคดีเกี่ยวกับ
ทหาร กรมนี้มี

ออกพระไกรพลแสนยากร อธิบดีศรีสุรินทร์เดโชชัย หลวงพล นา ๑,๖๐๐

๓. กรมที่มีความสำคัญอันคับสาม เจ้ากรมมีศักดินา ๑,๕๐๐ มี ๔ กรม คือ

กรมเมือง ทำหน้าที่ดูแลความสงบสุขและรักษาความสงบในเมือง พิจารณา
ความนครบาล และถ้ากรมเมืองเหมือนกับกรมเวียงในพัตลุงแล้วกรมเมืองคงจะทำหน้าที่
บังคับบัญชานายตำบลทุกตำบลด้วย กรมนี้มี :

ออกพระศรีราช	เจ้ากรม	นา ๑,๕๐๐
ขุนเทพราชมนตรี	รอง	นา ๕๐๐

หลวงศรีวรวัตร (พิน จันทโรจนวงศ์) "พงศาวดารเมืองพัตลุง" ประชุม
พงศาวดาร เล่ม ๑๒, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๕๐.

กรมวัง คงจะทำหน้าที่เหมือนกรมวังของราชธานี คือ จัดงานพิธีต่าง ๆ
ดูแลราชการที่เกี่ยวกับเจ้าเมือง และพิจารณาคดีประชาชนที่บริเวณหน้าวัง (เมือง
นครศรีธรรมราชเคยมีวังในสมัยพระเจ้านครศรีธรรมราช(หนู)) กรมนี้มี :

หลวงเทพมณเฑียร	เจ้ากรม	นา	๑,๕๐๐
ขุนศรีวังยศ	รองวัง	นา	๕๐๐

กรมคลังนอก ทำหน้าที่เก็บส่วย อากรตลาด ชนอน และจังกอบจากเรือ
ลูกค้าที่ผ่านปากน้ำเมืองนครและด่านคลองน้ำท่าวัง พิจารณาความคดีที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน
ประชาชนและทรัพย์สินหลวงรวมทั้งคดีความในเกาะสมุยด้วย เพราะเกาะสมุยขึ้นกับกรม
คลังนอก กรมนี้มี :

หลวงอินทรมนตรีศรีรัตนโกษา	เจ้ากรม	นา	๑,๕๐๐
ขุนพิมลสมบัติ	รองคลัง	นา	๕๐๐

กรมนา ทำหน้าที่เรียกเก็บค่านาและผลประโยชน์จากนาเช่นหางข้าว เป็นต้น
และพิจารณาความคดีที่เกี่ยวกับที่นา กรมนี้มี :

ออกหลวงพลพากรราชมนตรี	เจ้ากรม	นา	๑,๕๐๐
ขุนธรณีสวน	รองนา	นา	๕๐๐

กรมที่กล่าวมาทั้ง ๔ กรม คือ กรมเมือง กรมวังหน้า กรมคลังนอก และ
กรมนา ทำหน้าที่คล้ายกับจตุสดมภ์ในราชธานี แต่ในเมืองนครศรีธรรมราชนี้ กรมเมือง
คงจะมีความสำคัญกว่าอีก ๓ กรม เพราะเจ้ากรมเมืองมียศเป็น "ออกพระ" ส่วนอีก ๓
กรมมียศเป็นเพียง "ออกหลวง"

กรมพระสุรัสวดีกลาง ทำหน้าที่ "เรียกค่าเชิงประกันบรรจบราชการ เรียก
น่วยาญชี่" คงจะหมายถึง ทำหน้าที่เก็บเงิน ทรัพย์สิน หรือสิ่งของที่ใช้ทดแทนการเข้ารับ

ห้องสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

ราชการทหาร (ที่เราเรียกว่า "ช่วย") ก็เป็นได้ และพิจารณาคดีที่เป็นความวิวาทกัน
ในหมู่ไพร่ กรมนี้มี :

ออกหลวงพรหมเสนา เจ้ากรม นา ๑,๕๐๐

ขุนอินทรเสนา รอง นา ๖๐๐

กรมสุรัสวดี ทำหน้าที่เร่งรัดราชการในหัวเมืองทั้งปวง ตรวจทำมาหากัน
และทหาร ควบคุมดูแลและจำหน่ายเรือตระเวน เร่งรัดเรื่องเครื่องราชบรรณาการคอก
ไม่พอง เงินจากหัวเมืองประเทศราชสำหรับพระราชพิธีในราชธานีตามกำหนด และพิจารณา
คดีความในเมืองครั้งที่เกิดในหมู่ราษฎร ขุนหมื่นฟ้องร้องเป็นคดีกับเจ้าเมือง จึงนับได้ว่า
กรมสุรัสวดีเป็นกรมที่สำคัญมากกรมหนึ่ง โดยเฉพาะทำหน้าที่สำคัญคือ ควบคุมกำลังคน
กรมนี้มี :

ออกพระเทพเสนาบดี ศรีสมุหพระสุรัสวดี นา ๑,๕๐๐

หลวงราชเมธา รองพระสุรัสวดี นา ๕๐๐

กรมสัสดี ทำหน้าที่ดูแลรักษาที่ดิน ตรวจประตูกำแพงเมือง การเกณฑ์เรือ
พิจารณาความทั้งแพ่งและอาญาในกรณีที่ขุนหมื่นและราษฎรชาวเมืองกลาง บางคดี
ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง และท่าทองฟ้องร้องเจ้าเมือง กรมนี้มี

ออกพระไชยประยาบาศศรี สมุหพระสัสดี นา ๑,๕๐๐

หลวงประชาบาล รองพระสัสดี นา ๕๐๐

กรมทอานา ไม่ปรากฏหน้าที่

ออกพระวิจิตรสงครามรามภักดีศรีปลาวัน เจ้ากรม นา ๕๐๐

๔. กรมที่มีความสำคัญอันดับสี่ เจ้ากรมมีศักดินา ๑,๒๐๐ มี ๑๕ กรม คือ

กรมไชยสุรินทร์ (หรือกรมมหาดไทยกลาง) ออกหลวงไชยสุรินทร์

กรมตำรวจฝ่ายขวา ออกหลวงโยธาทิศ

กรมตำรวจฝ่ายซ้าย ออกหลวงโยธาเทพ

กรมแพ่งนอก	หลวงศรีราชสุภา
กรมกลาง	หลวงกลางราชมนตรี
กรมมรดก	หลวงเทพนรามรดก
กรมสรรพกร	หลวงวิจารณ์ภักดีศรีสวภาค
กรมท้าววัง	ออกหลวงทิพรักษา
กรมลูกขอ	หลวงพิไชยราชรักษา
กรมช่างกลาง	หลวงพิชัยนาเคนทร์
กรมอาลักษณ์	ออกหลวงราชกระวีศรีสาลักษณ์
กองอาสาฝ่ายขวา	ออกหลวงราชนายก
กองอาสาฝ่ายซ้าย	ออกหลวงภักดีสงคราม
กองเรือตระเวน	ออกหลวงณรงค์ชลธิ์
กรมส่วย	ออกพระแสนสุรินทรสงคราม

๕. กรมที่มีความสำคัญอันดับห้า เจ้ากรมมีศักดินาตั้งแต่ ๑,๐๐๐ ลงไปตามลำดับความสำคัญที่แยก เล็กลงจนถึงกรมที่มีคนจำนวนน้อยและคนในกรมนั้นมีศักดินาสูงสุดเพียง ๒๐๐ :

กรมคลัง	ออกหลวงอินทรโกษา	นา ๑,๐๐๐
กรมมหาดเล็กซ้าย	}	นา ๔๐๐
กรมมหาดเล็กขวา		
กรมพราหมณ์ลูกขุน		
กรมอาญา		นา ๒๐๐
กรมโหร	}	นา ๔๐๐
กรมพระ		
กรมสังฆการี	}	นา ๒๐๐
กรมหมอ		

จากกรมกองต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่ากรมที่อยู่ในความสำคัญอันคับ
 ตัน ๆ จะมีความสำคัญ มีอำนาจ และหน้าที่สูง เช่น กรมปลัดมีอำนาจมากที่สุด กรม
 มหาดไทย และพล(กรมกลาโหม) มีอำนาจรองลงมาและมีอำนาจมากกว่ากรมเมือง
 กรมหน้าวัง กรมคลังนอก ฯลฯ เป็นต้น แต่ในทำเนียบข้าราชการ เมืองนครศรีธรรม-
 ราชครั้งรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้ระบุว่ากรมใดทำหน้าที่บังคับบัญชากรมใดบ้าง จึงเป็นการ
 ยากที่จะแบ่งให้ชัดเจนลงไปว่าหน่วยงานใดขึ้นกับกรมกองใดบ้าง

เป็นที่น่าสังเกตว่า กรมกองหรือกรมการเมืองนครศรีธรรมราชทุกกรมกอง
 และทุกตำแหน่งจะแบ่งออกเป็น "ชาย" และ "ขวา" สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงให้ข้อคิดเห็นว่าการแบ่งเช่นนี้มีมาแต่โบราณแล้ว มูลเหตุ
 เดิมคงไม่ได้เอาฝ่ายทหารพลเรือนเป็นเกณฑ์ในการจัดตำแหน่งเป็นชายเป็นขวา และไม่
 แน่ใจว่ามูลเหตุที่แบ่งนั้นจะมาอย่างไร^๑ แต่ถ้าวิจารณาจากกฎพระอัยการนาทหารหัว-
 เมืองที่ชำระในรัชกาลที่ ๑ กำหนดไว้ว่า "เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นประแดงอินบัญญัติ
 ชาย" และ "เมืองพิษณุโลกขึ้นประแดงเสนาฏขวา"^๒ ซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์โปรดฯ
 ให้กลาโหมกำกับหัวเมืองปักษ์ใต้ ส่วนหัวเมืองทางเหนือให้อยู่ในกำกับของมหาดไทย^๓

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาว-
ดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑, หน้า ๒๓๘.

^๒ องค์การศาลากรุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๓๑๘.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการ
ปกครองสยามแต่โบราณ, หน้า ๒๗.

ฉะนั้น "ชาย" น่าจะเป็นฝ่ายกลาโหมหรือทหาร ส่วน "ขวา" น่าจะเป็นฝ่ายมหาดไทยหรือพลเรือน ถ้าเป็นเช่นนี้การบริหารการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชนั้นกรมกองใดที่แบ่งว่าเป็นชายจะขึ้นกับกรมพล(หรือกลาโหม) ส่วนกรมกองใดที่แบ่งเป็นขวาจะขึ้นกับกรมมหาดไทย แต่ละฝ่ายก็คงจะบังคับบัญชาว่ากล่าวกรมกองฝ่ายตนตามลำดับความสำคัญ โครงสร้างการปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชในลักษณะย่อ ๆ จะได้ดังนี้ :

กองเรือตระเวน		กรมช่างกลาง	
กองอาสา *		กองอาสา	
		กรมอาลักษณ์	
(๑๐๐๐) กรมคลัง		กรมมหาดเล็ก	} (๕๐๐)
(๕๐๐) กรมมหาดเล็ก *		กรมพรหมมณเฑาะฏ	
(๒๐๐) กรมอาญา		กรมข้าพระ	(๕๐๐)
(๕๐๐) { กรมโทร			
{ กรมสังฆการี			
(๒๐๐) กรมหมอ			

* เป็นกรมกองทัมทั้งชายและขวา

รวมทั้งหมด ๓๖ กรมกอง

๓.๓.๑ การแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่นของหัวเมืองนครศรีธรรมราช

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายทำเนียบหัวเมืองว่า หัวเมืองที่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ กำหนดเป็น ๔ ชั้น เรียกว่าเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา หัวเมืองเอก โท ตรี มีเมืองขึ้นมากน้อยต่างกัน แต่หัวเมืองจัตวาไม่มีเมืองขึ้น ฉะนั้นเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีฐานะเป็นเมืองเอกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นน่าจะมีเมืองขึ้นทั้งเมืองโท เมืองตรี และเมืองจัตวา

แต่ในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครั้งรัชกาลที่ ๒ กำหนดเขตท้องที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชออกเป็นฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ไม่ระบุว่าเมืองใดเป็นเมืองโท เมืองตรี หรือเมืองจัตวา แต่ระบุศักดินาของเจ้าเมืองและท้องที่อื่น ๆ (นายที่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑, หน้า ๒๓๐ - ๒๓๑.

นายแขวง และนายค่าน) ซึ่งมีตั้งแต่ ๑๖๐๐, ๑๒๐๐, ๑๐๐๐, ๘๐๐, ๘๐๐, ๓๐๐ และ ๒๐๐ ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับพระอัยการนาทหารหัวเมืองที่ชำระในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งกำหนดศักดินาของเจ้าเมืองเอก ๑๐,๐๐๐ เจ้าเมืองโท ๑๐,๐๐๐ เจ้าเมืองตรี ๕,๐๐๐ และเจ้าเมืองจัตวา ๓,๐๐๐^๒ แต่เมืองชั้นเมืองนครศรีธรรมราชที่ปรากฏในทำเนียบฯ ไม่มีเมืองที่มีเจ้าเมืองมีศักดินาถึง ๓,๐๐๐ เลย ฉะนั้นเมืองชั้นของเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นี้คงจะไม่มีแม้แต่เมืองจัตวา แต่เมืองชั้นที่สำคัญของเมืองนครศรีธรรมราช คือ เมืองตรังกับเมืองท่าทองซึ่งเจ้าเมืองมีศักดินา ๑๖๐๐ และเกาะสมุยซึ่งเจ้าเมืองมีศักดินา ๑๒๐๐ นั้นมีโครงสร้างการบริหารการปกครองอย่างมีแบบแผนเป็นกรมกอง และมีหัวเมืองขึ้น จึงน่าจะจัดให้มีความสำคัญเทียบเท่ากับเมืองในปัจจุบัน ส่วนเมืองที่มีเจ้าเมืองมีศักดินา ๑๖๐๐, ๑๐๐๐ และ ๘๐๐ ควรจัดเทียบเท่ากับอำเภอ เนื่องจากการบริหารภายในท้องถิ่นเหล่านี้ไม่มีการแบ่งเป็นกรมกอง และไม่มีเมืองขึ้น นอกจากนั้นเป็นท้องที่ที่ชนกับเมืองนครศรีธรรมราชที่เล็กลงไปอีก

ฉะนั้นในที่นี้ขอแบ่งเขตการปกครองท้องถิ่นของหัวเมืองนครศรีธรรมราชออกดังนี้ :

๑. "เมือง" ไค้แก

เมืองตรัง

หลวงอุไทยธานี ผู้รักษาเมือง นา ๑๖๐๐ ฝ่ายขวา
มีกรมกองต่าง ๆ ๑๒ กรมกอง : กรมปลัด กรม
ยกกระบัตร กรมมหาดไทย กรมนครบาล กรมนา
กรมคลัง กรมวัง กรมแพ่ง กรมสรรพากร

องค์การคำครูสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๒, (พระนคร : โรงพิมพ์
ครูสภา, ๒๕๑๒), หน้า ๒ - ๓๔.

องค์การคำครูสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑, หน้า ๓๒๐ - ๓๒๓.

กรมปืน* กรมช่างเกณฑ์กำปั่น* และกองตระเวน*
มีหัวเมืองขึ้นฝ่ายขวา ๒๐ ตำบล ค่ายก่าน ๖ ตำบล

เมืองท่าทอง หลวงวิสุทธิสงคราม ผู้รักษาเมืองท่าทอง นา ๑๒๐๐ ฝ่ายซ้าย
มีกรมต่าง ๆ ๑๐ กรม : กรมปลัด กรมยกกระบัตร กรม
มหาดไทย กรมนครบาล กรมนา กรมคลัง กรมวัง
กรมแพ่ง กรมสรรพากร และกรมอัสดี

สมุย หลวงเพชรศิริศรีสมุทรสงคราม หลวงสมุย นา ๑๒๐๐ ฝ่ายซ้าย
มีกรมต่าง ๆ ๖ กรม : กรมปลัด กรมยกกระบัตร กรมแพ่ง
กรมมหาดไทย กรมนครบาล และกรมอัสดี
หัวเมืองขึ้นฝ่ายซ้าย ๓๑ ตำบล ค่ายก่าน ๕ ตำบล

๒. "อำเภอ" ข้าราชการมีเพียง : เจ้าเมือง ปลัด สมุหบัญชีและสารวัตร

<u>ขวา</u>	<u>ซ้าย</u>	
เมืองพนัง	เมืองไชยบุรี	} นา ๑๒๐๐
เมืองปราณบุรี	เมืองไทยบุรี	
เมืองนาหมาก		
เมืองอินทคีรี		
เมืองพิเชียร	เมืองอลอง	} นา ๑๐๐๐
เมืองภูรา		

* กรมทั้ง ๓ เป็นกรมพิเศษต่างจากเมืองอื่น เพราะเมืองครึ่งได้รับการ
ปรับปรุงให้เป็นเมืองท่าและฐานทัพในสมัยของเจ้าพระยามนทรสุริยกรมราช(น้อย) ซึ่ง
มีรายละเอียดอยู่ในตอนที่ ๓ ของบทนี้

เมืองเป็ยซั๊ก

เมืองฉวาง

เมืองล้าพูน

เมืองเก้ระวาง

เมืองร่อนทึน

เมืองชมาย

เมืองซ้างซ่าย

เมืองตะพังวังกะมิทชะ

นา ๔๐๐

๓. ท้องที่ที่เล็กกว่าเมืองอาจจะจัดได้เป็น ตำบล กำน และ แขวง ตามลำดับ
 กังค่อไปนี้

"ตำบล" ผู้ปกครองคือ "นายที่" ถือศักดินา ๒๐๐ และ ๔๐๐ ตามลำดับ

ชวา

ตรง

เกาะเต่า

พิปูน

แก้ว

ถ่านาร่า

นบพิค้ำ

ละอาย

เวียงสระ

หัวหมากกลางาย

กะเป็ยคละแวก

ส้องห้วยมะนาว

นาเค็ยทุ่งสง

ซ่าย

ร่อนสามตำบล

กลาย

อึบั้น

ร่อนดินละมอตะมั่งแควะ

ร่อนกระหรอ

กำแพงกะแคะ

ไชยคราม

ร่อนเขาใหญ่

ลีซล

สมุทละมัน

กำโนน

นาบอน

โมคลาน

นา ๒๐๐

นา ๔๐๐

"ค่าน" ผู้ปกครองคือ "นายค่าน" ถือศักดินา ๔๐๐ และ ๓๐๐ ค่านคงจะเป็นจุดต่าง ๆ ตามปากน้ำและริมแม่น้ำเฉพาะแห่ง ๆ เป็นระยะ ๆ ไว้เพื่อที่พักเรือและเรือที่เดินทางผ่านไปมาค้าขาย เพื่อเก็บส่วยสาอากร และอาจจะไว้เพื่อดูแลความปลอดภัย

<u>ขวา</u>	<u>ซ้าย</u>	
ค่านบ่อแพรง	ค่านปากน้ำปลาไส	นา ๔๐๐
	ค่านท่าหมาก	
	ค่านกลาย	
	ค่านท่าสูง	
	ค่านมะยิง	
	ค่านปากพูน	
	ค่านปากนคร	
	ค่านปากน้ำพระยา	นา ๓๐๐
	ค่านบางจาก	
	ค่านพั้ง	
	ค่านระโงะ	
	ค่านกะแตะ	
	ค่านถ้ำพระ	

"แขวง" ผู้ปกครองคือ "นายแขวง" ถือศักดินา ๒๐๐ และไม่ได้ขึ้นกับฝ่ายขวาหรือฝ่ายซ้าย แต่ขึ้นกับกรมลูกเรือฝ่ายซ้ายของเมืองนครศรีธรรมราช มี ๒ แขวง คือ บ้านแพงทรา บ้านน้ำแคบ บ้านป่าคราม บ้านม่วง บ้านทอน และบ้านหาม

ถ้าการแบ่งแยกฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายเป็นการแบ่งฝ่ายการปกครองแล้ว ในการปกครองแบ่งเขตท้องถิ่นของหัวเมืองนครศรีธรรมราชนี้ ท้องที่ต่าง ๆ ที่เป็นฝ่ายขวาจะ

ขึ้นหรืออยู่ในการดูแลของเมืองศรีง ส่วนฝ่ายซ้ายอยู่ในการปกครองดูแลของเมืองท่าทอง และสมุย โดยที่เมืองศรีงก็ตั้งอยู่ในการดูแลของฝ่ายมหาคไทยและเมืองท่าทองและสมุย อยู่ในความดูแลของพลหรือกลาโหมซึ่งขึ้นตรงต่อเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชา(น้อย) การปกครองในส่วนท้องถิ่นของหัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงเป็นแบบกระจายอำนาจ แต่การปกครองในเมืองนครศรีธรรมราชเป็นแบบรวมอำนาจ

อำนาจของพระยามนตรีศรีธรมราชา(น้อย) จึงมีในเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองขึ้นใหญ่เช่นเมืองศรีง เมืองท่าทอง และสมุยเป็นส่วนมาก ส่วนเมืองหรือท้องถิ่นอื่น ๆ ให้อยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยปกครองในท้องถิ่นและหน่วยงานในเมืองนครศรีธรรมราชที่มีหน้าที่โดยตรงดังกล่าวแล้ว

จากที่กล่าวมาข้างต้นถึงการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชนี้ได้อาศัยทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ ๒ เป็นส่วนใหญ่ เป็นที่น่าเสียดายที่ไม่อาจจะหาหลักฐานอื่นมาช่วยสนับสนุนหรือชี้ให้เห็นชัดเจนถึงหน่วยงานใดขึ้นกับหน่วยงานใดแน่นอน ซึ่งจะทำให้สามารถเข้าใจการบริหารงานการปกครองในหัวเมืองนครศรีธรรมราชดีขึ้นและแน่ชัดกว่านี้ อย่างไรก็ตามทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชนี้เป็นที่น่าสนใจ และน่าศึกษามากเพราะจะสะท้อนให้เห็นการบริหารการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

๓.๒ การปกครองและปรับปรุงเมืองศรีง

ในสมัยของเจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชา(น้อย) เมืองศรีงเป็นเมืองในการปกครองโดยตรงของหัวเมืองนครศรีธรรมราชและได้รับการปรับปรุงให้เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญทางชายฝั่งตะวันตก เป็นเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศที่สำคัญมากแห่งหนึ่งทางแถบชายฝั่งตะวันตกของไทยในรัชกาลที่ ๒ นอกจากนี้ในปลายรัชกาลที่ ๒ และในต้นรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชา(น้อย) ซึ่งมีความสามารถในการก่อเรือได้จัดการส่งเสริมพัฒนาปรับปรุงเมืองศรีงให้เป็นฐานทัพเรือที่เข้มแข็งและที่สำคัญทางภาคใต้ของไทย ความเจริญของเมืองศรีงมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและความปลอดภัยให้กับไทยในสมัยนั้นไม่ใช่น้อย

เมืองศรีภูมิแบ่งออกเป็น ๒ เมือง คือ เมืองศรีภูมิ (อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำศรีภูมิ) และเมืองสุทวาร (อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำศรีภูมิ) มีผู้รักษาเมืองคนละเมือง ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้พระภักดีบริรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชออกไปเป็นผู้รักษาเมืองศรีภูมิ ต่อมาพระภักดีบริรักษ์ได้กราบบังคมทูลขอให้รวมเมืองศรีภูมิและเมืองสุทวารเป็นเมืองเดียวกัน สันนิษฐานว่าขณะนั้นเจ้าเมืองสุทวารอาจจะถึงแก่กรรมลง พระภักดีบริรักษ์จึงกราบบังคมทูลดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้รวมเป็นเมืองเดียวกันดังปรากฏเรียกชื่อต่อมาในจดหมายเหตุว่า "เมืองศรีภูมิสุทวาร"^๑

ต่อมาไม่ทราบปีใดแน่พระภักดีบริรักษ์ต้องโทษด้วยเรื่องใดไม่ปรากฏจึงถูกเรียกตัวเข้ากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้พระยาธิบดี (โต๊ะบึงกะหวา) ซึ่งเคยเป็นผู้รักษาเกาะลียงและคงจะเป็นผู้ที่มีความสามารถมาเป็นเจ้าเมืองศรีภูมิสืบแทน โดยขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช^๒

ในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ เจ้าพระยาอนครศรีธรรมราช (พิณ) กับพระยาธิบดีมีเรื่องวิวาทกัน จึงโปรดฯ ให้แยกเมืองศรีภูมิมาขึ้นกับกรุงเทพฯ หลังจากพระยาธิบดีเป็นเจ้าเมืองศรีภูมิถึงแก่กรรมลงโปรดฯ ให้หลวงฤทธิสงครามเป็นเจ้าเมืองศรีภูมิแทน แต่เนื่องจากหลวงฤทธิสงครามมีประสบการณ์ในการรับราชการน้อย ถ้าเกิดมีศึกสงครามหรือราชการใดก็อาจจะทำการผิดพลาดได้ อีกประการหนึ่งเมืองศรีภูมิอยู่ไกลเกินกว่าทางกรุงเทพฯ จะดูแลได้ จึงโปรดฯ ให้เมืองศรีภูมิไปขึ้นกับเมืองสงขลาซึ่งมีเจ้าพระยาสงขลา (บุญชู) เป็นเจ้าเมืองที่มีความสามารถกว่าเจ้าเมืองใด ๆ ในหัวเมืองปักษ์ใต้ขณะนั้น^๓

^๑ หองสมุทวารนิพนธ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๑๐ (พ.ศ. ๒๓๔๑)

เลขที่ ๑๓๐.

^๒ หองสมุทวารนิพนธ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒.

^๓ เรื่องเดิม.

ทางด้านความสามารถของบรรดาเจ้าเมืองในหัวเมืองบักขี้ไต้ในขณะนั้น เจ้าเมืองสงขลาอาจจะมีความสามารถมากกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพราะเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(พัฒน์) ถูกเพ่งเล็งจากทางราชธานีว่าเป็นเจ้าเมืองที่อ่อนแอ เนื่องจากเคยหนีพม่าเข้าศึกออกจากเมืองนครศรีธรรมราชทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้ทำการสู้รบใน พ.ศ. ๒๓๒๘ อีกทั้งยังมีเรื่องทะเลาะวิวาทกับเมืองที่อยู่ในการกำกับคือ เมืองศรีกรุงฯ จนเป็นเหตุให้แยกเมืองศรีกรุงฯออกไปขึ้นกับกรุงเทพฯ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เหตุผลที่สำคัญในการแยกเมืองศรีกรุงฯไปขึ้นกับเมืองสงขลานั้นคงมิใช่ขึ้นกับความสามารถของเจ้าเมืองสงขลาอย่างเดียว แต่คงเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดปรานเมืองสงขลามากกว่าเมืองนครศรีธรรมราชเพราะเจ้าพระยาสงขลา(บุญฮุย) ทำการค้าเก่ง จึงทรงสนับสนุนเมืองสงขลาอยู่เสมอ

การที่เมืองศรีกรุงฯขึ้นกับเมืองสงขลานั้นทำให้เมืองสงขลามีผลประโยชน์จากการเก็บอากรรังนกที่เมืองศรีกรุงฯด้วยหลังจากที่นำส่งให้กับทางราชธานีที่เป็นงวด ๆ ตามจำนวนที่กำหนดไว้ทุกปี^๒ ฉะนั้นการยกเมืองใดให้ขึ้นกับหัวเมืองเอกหรือเมืองใหญ่ ๆ นั้นมักจะเป็นการให้ผลประโยชน์แก่เมืองนั้นด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ. ๒๓๕๔ แล้ว ในปีเดียวกันนั้นโปรดฯ ยกเมืองศรีกรุงฯจากเมืองสงขลามาขึ้นกับพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ทั้งนี้เพราะหลังจากเมืองถลางซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางชายฝั่งตะวันตกถูกพม่าตีแตกเสียหายยับเยินใน พ.ศ. ๒๓๕๒ แล้ว หัวเมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันตกจึงไม่มีเมืองหน้าด่านที่เข้มแข็งอีก รัฐบาลกลางมีนโยบายที่จะให้เมืองใหญ่ ๆ เช่น เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลาและเมืองพัทลุงทำหน้าที่รักษาเมืองทางชายฝั่งตะวันตกที่สำคัญ ๆ

^๑ กระจายละเอียดในบทที่ ๔

^๒ หองสมุดวชิรญาณ, เรื่องเดิม.

ไว้เพื่อมิให้พม่าที่อาจจะยกกองทัพมาโจมตีเจ้าเมืองบักขัได้อีกได้โดยง่าย จึงโปรดฯ ให้เมืองนครศรีธรรมราชรักษาเมืองครั้งที่ปากน้ำครั่ง เมืองสงขลารักษากำแพงน้ำคู และละงู ส่วนเมืองพัทลุงให้รักษากำแพงทะเลียน ถ้ามีศึกโจมตีหัวเมืองบักขัได้ทาง ชายฝั่งตะวันตกจะ ได้ช่วยกันตีโอบขนานพร้อมกันทั้งสามด้าน

เดิมเมืองตรังภูรากลางจะมีความสำคัญในค่านมีผลประโยชน์จากการเก็บอากร รังนกและมูลค้างคาวให้กับรัฐบาลกลางและกับหัวเมืองที่ทำหน้าที่กำกับเมืองตรังภูรากลาง แต่เมื่อเมืองตรังภูรากลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชแล้วคงจะถูกแยกออกเป็น ๒ เมืองดังแต่ก่อน ดังที่ปรากฏในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ครึ่งรัชกาล ที่ ๒ ว่า เมืองตรัง เจ้าเมืองถือศักดินา ๑๖๐๐ และเมืองภูราเจ้าเมืองถือศักดินา ๑๒๐๐^๒ ในรัชกาลที่ ๒ นี้เมืองตรังซึ่งอยู่ทางชายฝั่งตะวันตกของแม่น้ำครั่งเริ่มมีความ สำคัญทางด้านยุทธศาสตร์มากขึ้น เพราะในคราวที่พม่ายกทัพมาตีเมืองถลางแตกนั้น กองทัพจากเมืองนครศรีธรรมราช กองทัพหลวงและกองทัพหัวเมืองบักขัได้ต่างแบ่ง กำลังยกไปช่วยตีเมืองถลางกลับคืนมานั้นต้องใช้เมืองตรังเป็นที่พักและใช้เป็นที่พักเรือ แบบบรรทุกกองกำลังคนข้ามไปที่เกาะถลางกลับคืนมาได้ ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ บุคคลสำคัญ ในการรบและการต่อเรือรบครั้งนี้คือ พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ซึ่งในขณะนั้น ดำรงตำแหน่งเป็นพระบริรักษ์ภูเบศร์ (น้อย) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ จากความดีความชอบครั้งนี้และการมีประสบการณ์เมืองตรังคงจะเป็นเหตุหนึ่งให้ทาง กรุงเพทฯ ยกเมืองตรังภูรากลับมาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ เรื่องเดิม.

^๒ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒๒.

^๓ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒)

เลขที่ ๑/ก.

อีกประการหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้าพระยาสงขลา(บุญอุย) ถึงแก่กรรมลงทางกรุงเทพฯ หวั่นเกรงว่าพม่าอาจจะยกทัพมาตีเมืองไทยอีก จะมอบให้พระยาสงขลาคนใหม่คือ พระยาวิเศษภักดีสงคราม(เถียนจ่อง) หลานเจ้าพระยาสงขลา(บุญอุย) ทำหน้าที่กำกับเมืองศรีกรุงวาก็คงไม่เป็นที่ไว้วางใจนักเพราะยังไม่ค่อยค่องราชการ นอกจากนี้ถ้าพิจารณาในแง่ภูมิศาสตร์แล้ว เมืองศรีกรุงวาก็เป็นเมืองทางชายฝั่งตะวันตก เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองสงขลาเป็นเมืองทางฝั่งตะวันออก จากเมืองนครศรีธรรมราชลงมาเมืองศรีกรุงวาก็สะดวกกว่า เพราะมีเส้นทางติดต่อโดยตรง เช่น เส้นทางติดต่อระหว่างทุ่งสงกับบ้านลำตัง แต่จากเมืองสงขลา เส้นทางลำบากมากเพราะเต็มไปด้วยทิวเขาและป่า ฉะนั้นการยกเมืองศรีกรุงวาก็ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชในรัชกาลที่ ๒ นั้นน่าจะสมควรด้วยเหตุผล

พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) มิได้ปรับปรุงเมืองศรีกรุงวาก็ได้มีบทบาทในการปรับปรุงและปกครองเมืองศรีกรุงอย่างมากมาย เพราะเมืองศรีกรุงอยู่ติดชายฝั่งตะวันตกและอยู่ใกล้เกาะกลางซึ่งถูกพม่าตีแตกยับเยินจนยังไม่สามารถตั้งเป็นเมืองให้มั่นคงเป็นเมืองหน้าด่านทางชายฝั่งตะวันตกตั้งเค็มได้ในระยะเวลา ๔ - ๕ ปี^๑ ฉะนั้นในระยะแรกทางราชธานีจึงยกเมืองศรีกรุงให้อยู่ในการปกครองโดยตรงของเมืองนครศรีธรรมราชเพื่อให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) รับราชการโดยตรงในการปกครองปรับปรุงเมืองศรีกรุงให้เข้มแข็งไว้ป้องกันพม่าที่อาจจะยกกองทัพลงไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ชายทะเลตะวันตกอีกตั้งปรากฏข้อความในสารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดีสมุหกลาโหมถึงเมืองนครศรีธรรมราชว่า :

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
เลขที่ ๒.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, เล่ม ๓ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗), หน้า ๑๓๕๗ - ๑๓๕๘.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
เลขที่ ๓.

...ให้พระยานครจัดแจงหลวง ขุนหมื่น กรมการ ที่มีสติปัญญา
 สัตย์ซื่อมั่นคงลงไปตั้งเกลี้ยกล่อมแขกไทยมีชื่อให้เข้ามาตั้งบ้าน
 เรือนท่าไรนาปลุกยุง ฉาง รวบรวมเสบียงอาหาร ทหารมโรง
 ไร่เรือรบ เรือไต่รักษาปากน้ำเมืองศรีกรุงไว้ ขุนมีราชการ
 มาประการใดจะได้ช่วยรบพุ่งทันทางที่ ...^๑

งานชิ้นแรก คือ โปรคา ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เลือกสรรบุคคล
 ที่มีความสามารถลงไปรวบรวมผู้คนในพื้นที่พม่ากระจัดกระจายไปในคราว พ.ศ. ๒๓๕๒ ให้
 กลับมาตั้งบ้านเรือนท่าไร่นา กีบข้าว เข้ายุ้งฉางไว้ เป็นเสบียงอาหารในยามที่จะเกิด
 สงคราม พร้อมทั้งจัดการต่อเรือรบเรือไล่ลาดตระเวนรักษาปากน้ำเมืองศรีกรุงไว้ เป็น
 การปรับปรุงเมืองศรีกรุงให้มั่นคงได้เป็นเมืองหน้าด่านทางชายฝั่งตะวันตกของไทยแทน
 เมืองกลาง

ต่อมาปรากฏว่าพม่ามิได้กลับมารุกรานทางหัวเมืองปักษ์ใต้ พระยานครศรี-
 ธรรมราช(น้อย) จึงใช้ประโยชน์จากความเตรียมพร้อมทางกองทัพเรือไว้สร้าง ความ
 ปลอดภัยทางชายฝั่งเมืองศรีกรุง และอาศัยปากน้ำเมืองศรีกรุงเป็นท่าเรือทางชายฝั่งตะวัน-
 ตกแทนเมืองกลาง ทั้งนี้ทางราชธานีคงจะมอบหมายให้พระยานครฯ จัดการ เพราะแต่
 เดิมทางรัฐบาลกลางใช้เมืองกลางเป็นเมืองท่าค้าขายโดยเฉพาะช้างและคินุก โดยมี
 เจ้าพระยาสุรินทราชา เป็นผู้จัดทำอย่างเป็นลำเป็นสันถึงขนาดมีกองเล็กเลี้ยงช้างและ
 กองเล็กช่วยคินุกมาแต่ในรัชกาลที่ ๑^๒ เมื่อเมืองกลางแตกและเจ้าพระยาสุรินทราชา
 ถึงแก่อสัญกรรมไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดฯ ให้พระยานคร
 ศรีธรรมราชเป็นผู้จัดการปรับปรุงเมืองศรีกรุงให้เป็นเมืองท่าค้าขายโดยเฉพาะช้างและคินุก

^๑ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒.

^๒ เรื่องเดิม, สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีฯ ให้แก่พระหลวง ขุน
 หมื่น กรมการ เมืองกลางทั้งหลาย

ต่อมา

พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) พยายามสร้างเมืองตรังให้กลายเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญเมืองหนึ่งทางชายฝั่งตะวันตกของไทยมาก โดยใน พ.ศ. ๒๓๕๕ ได้ชักจูงพระกะปิตันพานิชซึ่งเป็นผู้กว้างขวางและเป็นที่ยุ้จักกันในหมู่พ่อค้าต่างชาติที่มาค้าขายที่เกาะหมากให้พาครอบครัวและพรรคพวกมาทำการค้าตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองตรังระยะหนึ่งเพื่อให้เมืองตรังเป็นที่ยุ้จักของพ่อค้าต่างชาติอื่น ๆ และพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ยังได้จัดแต่งเรือกำปั่นบรรทุกสินค้าโดยเฉพาะช้างกับคิงบุกไปค้าขายยังเกาะหมากซึ่งเป็นเมืองท่าและศูนย์กลางเส้นทางแคว้นพักของพ่อค้าที่เดินทางไปมาค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย ทำให้ชาวต่างประเทศเริ่มรู้จักเมืองตรังของไทยมากขึ้น ประกอบกับสินค้าไทยโดยเฉพาะช้างและคิงบุกเป็นสิ่งที่ต้องการและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูงทำให้ชาวต่างประเทศเดินทางมาค้าขายกับไทยที่เมืองตรังมากขึ้น ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ มีกำปั่นต่างประเทศ(ไม่ระบุว่าเป็นชาติใด) ๓ ลำ เข้ามารับซื้อช้างและคิงบุกที่เมืองตรัง ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ มีเรือกำปั่นจากอินเดียมารับซื้อช้างและคิงบุกที่เมืองตรังอีก ๒ ลำ และในปี พ.ศ. ๒๓๕๘ มีเรือกำปั่นมารับซื้อช้างอีก ๑ ลำ เป็นต้น

^{๑๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๓.

^{๒๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๑๒.

^{๓๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

เลขที่ ๑๔.

^{๔๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๓. จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗) เลขที่ ๑๒. และ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ.

๒๓๕๘) เลขที่ ๓. ตามลำดับ

การค้าที่เมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (เมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน) ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๕ - พ.ศ. ๒๓๖๐ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๐ เป็นต้นมาไม่ปรากฏว่ามีเรือต่างชาติมารับซื้อช้างและค้ำบูกที่เมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน และเมืองท่าส่งช้างและค้ำบูกไปขายยังต่างประเทศอย่างจริงจังอีก ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะสถานการณ์ทางชายฝั่งตะวันตกไม่ปลอดภัยนัก เนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๖๑ ไทยได้ข่าวว่าพม่าอาจจะยกกองทัพลงไปตีหัวเมืองปักษ์ใต้ของไทยอีก และใน พ.ศ. ๒๓๖๑ พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ป่วยหนัก ทางกรุงเทพฯ เป็นห่วงพระยานครฯ มาก เพราะเป็นบุคคลที่มีความสามารถในการควบคุมหัวเมืองปักษ์ใต้โดยเฉพาะทางแถบชายฝั่งตะวันตกในขณะนั้น จึงโปรดส่งหมอและยาจากกรุงเทพฯ ออกมารักษาพระยานครฯ อย่างเต็มที่ อีกทั้งโปรดฯ ให้พระวิชิตรวงศ์ ข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ออกมาช่วยว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชร่วมกับพระยานครฯ ที่กำลังป่วยอยู่ และโปรดฯ ให้เจ้าพระยาตากสินมหาราชคุมกองทัพออกมาควบคุมสถานการณ์ในภาคใต้ด้วย

พระวิชิตรวงศ์ร่วมกับพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จัดแจงให้ผู้คนทำไร่นา เตรียมเสบียงอาหาร และต่อเรือรบเรือไล่ไว้ในเมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เพื่อเตรียมพร้อมรับศึกพม่า การค้าที่เมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานจึงต้องหยุดชะงัก เพราะต้องเตรียมพร้อมในการรับศึก เมืองศรีนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานจึงได้รับการปรับปรุงให้เป็นเมืองหน้าด่านที่ใหญ่และสำคัญทางชายฝั่งตะวันตกของไทยอีกครั้ง ช้างที่เคยนำออกขายอยู่เสมอก็คงจะได้รับการสงวนไว้เพื่อใช้ในการศึกสงคราม

^{๑๖} หองสมุทวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑)

เลขที่ ๓.

^{๒๖} หองสมุทวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑)

เลขที่ ๒.

^๓ เรื่องเดิม.

หลังจากพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) หายป่วย โปรดฯ ให้เรียกพระวิจิตร-
ณรงค์กลับเข้ากรุงเทพฯ พระยานครฯ จึงรับผิดชอบในการรักษาพระราชอาณาเขต
โดยเฉพาะฝั่งตะวันตกต่อมา และเนื่องจากสถานการณ์ทางตอนล่างคือหัวเมืองไทรบุรี
เป็นที่หวาดระแวงของไทย เพราะเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน)มีท่าทีเข้ากับฝ่ายบริษัท
อินเดียตะวันออกของอังกฤษ และในบางครั้งจะเข้าค้ำกับพม่า คงจะเป็นสาเหตุหนึ่ง
ให้ทางราชธานีโปรดฯ ให้พระยานครฯ จัดเตรียมกองทัพเรือที่เมืองตรังมากขึ้นเพื่อจะ
ผนวกหัวเมืองไทรบุรีไว้กับไทย

เมืองตรังได้รับการพัฒนาให้เป็นฐานทัพเรือเรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๐ และหลัง
จากที่พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ผนวกเมืองไทรบุรีได้ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ แล้ว เมือง
ตรังยิ่งได้รับการปรับปรุงทางด้านกองทัพเรือมากขึ้น จนอาจจะนับได้ว่าเป็นฐานทัพเรือที่
สำคัญมากเมืองหนึ่งของไทยในขณะนั้น ดังปรากฏในหนังสือของเจ้าพระยาอัครมหา
เสนาบดีกลาโหมว่า :

...เมืองตรังเป็นเมืองหน้าด่านใกล้กับเมืองไทร มีราชการ
มาเมืองตรังกับเมืองไทรจะโคอุคหนุนช่วยกันทันเหตุที่ ให้
พระยานครตั้งเมืองตรังใหม่มั่นคงกว่าแตกก่อน แล้วให้เอาเล็ก
เมืองพัทลุงไปต่อเรือรบ ณ เมืองตรังสองร้อยลำ...๒

จะเห็นว่าการเกณฑ์เล็กต่อเรือรบที่ตรังอีก ๒๐๐ ลำ ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ นี้เป็น
การเตรียมสร้างกองทัพเรือขนาดใหญ่มากจริง ๆ ถ้ารวมกับเรือรบเรือไล่ที่มีอยู่แล้วก็
คงรวมกันได้ประมาณเกือบ ๓๐๐ ลำ เพราะทางราชธานีไม่ไว้วางใจอังกฤษที่เกาะ
ป็นิ่งว่าจะยกกองทัพมาตีไทยหรือไม่ เนื่องจากอังกฤษได้รับผลกระทบกระเทือนทางด้าน
เสบียงอาหารหลังจากพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ผนวกเมืองไทรบุรีได้ ยิ่งกว่านั้น

^๑ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕)
เลขที่ ๑๑.

^๒ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕)
เลขที่ ๑๐.

เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) ได้ลี้ภัยหนีไปอยู่ที่เกาะหมาก จึงทำให้ไทยไม่แน่ใจว่า
เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) จะกลับคืนมาที่เอาเมืองไทรบุรีหรือชักชวนอังกฤษที่เกาะ
หมากให้ช่วยตีเมืองไทรบุรีคืนเมื่อใด จึงเตรียมพร้อมไว้รับศึกใหญ่ถ้าจะเกิดขึ้นกับ
รัฐบาลอังกฤษที่เกาะปีนัง

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้ทำการเรียก
เรือมาชุมนุมใหญ่ที่เมืองตรัง ทำการต่อเรือที่เมืองตรังเพิ่มอีก ๔๘ ลำ โดยให้บุตรชาย
ชื่อ นายภู และนายกล่อมคุมกองทัพรักษาปากน้ำสะตูละงูไว้พร้อมทั้งต่อเรือ ๔๒ ลำ
ให้หลวงราชเมธาไปรักษาปากน้ำปูลิศต่อเรืออีก ๑๐ ลำ ฉะนั้นใน พ.ศ. ๒๓๖๖
ความพร้อมของกองกำลังทัพเรือของเจ้าพระยานครฯ มีตั้งแต่เมืองตรังลงไปถึงปากน้ำ
สะตูล ปากน้ำละงู และปากน้ำปูลิศ หรือกล่าวได้ว่าตลอดแนวชายฝั่งทะเลตะวันตก
ของไทยมีการเตรียมพร้อมเรือรบเรือไล่อย่างพร้อมมูล โดยมีเมืองตรังเป็นเมืองศูนย์
กลางและเป็นฐานทัพเรือสำคัญ ทั้งนี้คงเป็นเพราะในระยะนี้ไทยคงจะเริ่มมีนโยบาย
ที่จะขยายเขตแดนลงไปใ้รัฐมลายู เช่น รัฐเปรัก และรัฐสลังงอร์^๒

แต่นโยบายการขยายอำนาจของไทยลงไปใ้รัฐมลายูในปลายรัชกาลที่ ๒
ได้ถูกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษชักชวนมาก จนสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยใน พ.ศ. ๒๓๖๗ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จเสวยราชย์สืบมาก็ทรงเริ่มเปลี่ยนนโยบายดังกล่าวเสียใหม่ เพราะอังกฤษเริ่มมี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๕ (พ.ศ. ๒๓๖๖)

เลขที่ ๒.

^๒ รายละเอียดในบทที่ ๕

อำนาจเข้าครอบครองรัฐใหญ่ของมลายู เช่น รัฐมะละกา และอังกฤษทำสงคราม
รบชนะพม่าหลายแห่ง เมื่อถูกอังกฤษคัดค้านไทยก็ยอมยุติแผนการณการ ขยายอิทธิพล
ของไทยลงไปยังรัฐมลายูอื่นในปลาย พ.ศ. ๒๓๖๕ คือหลังจากมีการตกลงเซ็นสัญญา
เบอร์นิงันไม่กี่เดือน^๒

เมืองตรังนี้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ทำการปรับปรุงและปกครอง
เมืองตรังด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่นอกมา คงจะเห็นได้จากท้องตราและหนังสือจาก
ราชธานีส่งถึงเจ้าพระยานครฯ ให้เป็นผู้จัดการเรื่องในเมืองตรังแต่ผู้เดียว แต่เจ้า-
พระยานครฯ คงจะมอบหมายให้บุตรชายคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่กำกับดูแลเมืองตรังด้วย
ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยานครฯ ต้องรับภาระในหัวเมืองนครศรีธรรมราช และหัวเมือง
ประเทศราชมลายู นอกจากนั้นบางครั้งยังต้องเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ อีกด้วย นายจอห์น
แอนเคอร์สัน ล่ามมลายูประจำรัฐบาลอังกฤษที่ป็นังไคกล่าวว่ามีบุตรชายโดยผู้ถูกต้อง
ตามกฎหมายคนหนึ่งของเจ้าพระยานครฯ เป็นเจ้าเมืองตรังในปี พ.ศ. ๒๓๖๘^๓ ซึ่ง
อาจจะเป็น พระอุทัยธานี(ม่วง) ที่ระบุในพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราชว่าได้เป็น

เมื่ออังกฤษปราบพระเจ้าันโปเลียนสำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๕๘ จึงตกลงแบ่ง
ปันอาณานิคมทางทวีปเอเชียกันใหม่กับประเทศฮอลันดา อังกฤษคืนหมู่เกาะชวาให้กับ
ฮอลันดา และคืนสุมาตราให้กับฮอลันดา ทั้งนี้ฮอลันดาก็ยอมยกรัฐมะละกาให้กับอังกฤษ
และยอมไม่คัดค้านการตั้งเมืองสิงคโปร์ของอังกฤษ โดยยึดเส้นศูนย์สูตร (Equator)
เป็นเส้นแบ่งอิทธิพลระหว่างประเทศทั้งสอง อังกฤษจึงมีเกาะป็นัง เกาะสิงคโปร์ และ
รัฐมะละกาไว้ในอำนาจแต่ พ.ศ. ๒๓๖๗

^๒ Nicholas Tarling, British Policy in the Malay Peninsula and Archipelago 1824 - 1871, pp. 29-36. และรายละเอียดในบทที่ ๕

^๓ กรมศิลปากร, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม ๒ ตอน ๑, นางสาวศิริ
สุวรรณสติภัย (แปล), (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘๕.

ผู้ว่าราชการเมืองศรีนครนี้จะได้เป็นเจ้าเมืองศรีนครมา
แต่ครั้งในรัชกาลที่ ๒ หรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่ในต้นรัชกาลที่ ๓ นี้มี
เจ้าเมืองศรีนครแล้วดังปรากฏข้างต้น และก่อนที่เจ้าพระยามนทรวิชัย จะถึงแก่อสัญกรรมใน
พ.ศ. ๒๓๕๒ ก็ให้บุตรชาย คือ พระยาสงครามวิชัย รักษาเมืองศรีนครอยู่^๒ ซึ่งอาจจะ
เป็นคนละคนกับพระอุทัยธานี(ม่วง) อย่างไรก็ตามบทบาทของบุตรชายในการรักษา
เมืองศรีนครไม่ค่อยปรากฏ ส่วนใหญ่แล้วทางราชธานีให้ความสำคัญและให้ความไว้วาง
ใจในการดูแลปกครองเมืองศรีนครให้กับเจ้าพระยามนทรวิชัย ตรีธรรมราช(น้อย) มาตลอดชีวิต
ของท่าน

หลังจากที่ไทยเลิกฉันทนโยบายการขยายอิทธิพลของไทยลงไปใ้รัฐมลายูแล้ว
กองกำลังทัพเรือของเจ้าพระยามนทรวิชัย ตรีธรรมราช(น้อย) คงจะคอยลดความสำคัญลง
เพราะพม่าศัตรูเก่าของไทยได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในเบื้องต้นกฎหมาย พ.ศ. ๒๓๖๔
และอังกฤษมิได้แสดงท่าทีที่จะมารุกรานไทย ความจำเป็นในการมีกองทัพเรือขนาดใหญ่
หรือฐานทัพเรือที่เข้มแข็งที่เมืองศรีนครจึงลดลง เมืองศรีนครในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงไม่รุ่ง-
เรืองและมีความสำคัญเท่ากับในรัชกาลที่ ๒ และไม่ปรากฏหลักฐานว่าเมืองศรีนครในรัชกาล
ที่ ๓ นี้ยังคงเป็นฐานทัพและเป็นเมืองท่าอยู่หรือไม่ ถึงจะเป็นเมืองท่าอยู่แต่คงจะไม่
สำคัญนักเพราะปรากฏว่าเมืองกลางได้รับการบูรณะขึ้นมาเรียบร้อยแล้วในรัชกาลที่ ๓
นี้และคงจะเป็นเมืองท่าเมืองหน้าด่านได้ดีกว่าเมืองศรีนคร เพราะที่เมืองกลางเป็นเกาะ
และมีแร่ดีบุกมาก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

องค์การค่าครูสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๑ (พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๒), หน้า ๑๘.

^๒ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๓)

เลขที่ ๑๑๒.

หลังจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ถึงแก่อสัญกรรมลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้พระสงครามวิจิตรเป็นเจ้าเมืองศรีนครคีรี โดยให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีพระเสน่หามนตรี(น้อยกลาง) เป็นเจ้าเมือง

๓.๓ การทำนุบำรุงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองนครศรีธรรมราช

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทุกยุคทุกสมัยมีหน้าที่ที่จะต้องทำนุบำรุงหัวเมืองนครศรีธรรมราชทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่เราไม่ทราบรายละเอียดมากนักเนื่องจากไม่ค่อยมีหลักฐาน แต่ในสมัยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ปรากฏหลักฐานให้ทราบและให้ศึกษาชัดเจนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ ๒ แต่ในต้นรัชกาลที่ ๓ นั้นมีหลักฐานเกี่ยวกับบทบาทของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมน้อย เพราะทางราชธานีให้ความสำคัญแก่เหตุการณ์ทางหัวเมืองนครราชสีมามากกว่า

การทำนุบำรุงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นั้นปรากฏเกี่ยวกับกำลังคน การต่อเรือ การทำนา การปราบปรามโจรผู้ร้าย การกำจัดฝิ่น และการศาสนา เนื่องจากเจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นเจ้าเมืองที่สามารถทำนุหนึ่งและเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในช่วงที่ค่อนข้างยาวนานระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๔ - ๒๓๘๒ รวมเวลาดำรงตำแหน่งถึง ๒๘ ปีจึงมีส่วนช่วยสร้างความเจริญให้กับหัวเมืองนครศรีธรรมราช

กำลังคน

กำลังคนนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับความมั่นคงของบ้านเมืองและเศรษฐกิจในสมัยก่อนอย่างมาก คือในยามสงครามถ้ามีกำลังคนมากมักจะเป็นฝ่ายได้เปรียบมีชัย

ในยามสงบจะอาศัยกำลังคนทำไร่ทำนาไว้เป็นเสบียงอาหาร ต่อเรือรบเรือไล่เรือ
กำปั่นและทำการ ร่อนแร่ดีบุก เป็นต้น ทางราชธานีตระหนักถึงความสำคัญของกำลัง
คนอย่างมาก จึงกำชับให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดการสักชายฉกรรจ์ที่อายุ
ครบ ๑๘ ปี ขึ้นทะเบียนไว้เป็น "เลข" ทุกปีเพื่อให้ทราบจำนวนกำลังคน ดังปรากฏ
ในสำเนาฎีกาเรื่องตั้งพระบริรักษ์ภูเบศร์ เป็นพระยานครศรีธรรมราช จ.ศ. ๑๑๗๓ ว่า:

...ประการหนึ่งให้ตรวจสอบคูสารบัญชีเลขคงสักจำนวน
ปีเถาะ เบญจศก ปีมะโรงฉศก เป็นเลขหมวดโคกกองโค
และเลขหัวเมืองนายที่บรรดาแคว้นแคว้นแขวงจังหวัดขึ้นแก่
เมืองนครเป็นจำนวนเลขมากน้อยเท่าใด ให้คัดบัญชีมา
อานจงเนื่อง ๆ ให้จะเจนจำนวนเลขไว้จงมั่นคง มีราชการ
จะได้กะเกณฑ์สะดวกและเลขหมวดโคกกองโค ซึ่งเกี่ยว
ครานหลบหนีละมุลนายเสีย ออกไปชุมนุมชอนอยู่ ณ ชอกห้วย
ธารเขา มิได้เขามารับพระราชทานสักครั้งก่อน และครั้ง
นี้ชาคมิได้จับจ่ายราชการแผ่นดิน ให้พระยานครศรีธรรม
ราช แดงพระหลวงขุนหมื่นซึ่งสัสต์ชื่อมันคงคั้นนั้นออกไปว่า
กล่าวชักชวนเกลี้ยกล่อมโดยเมตตาจิต ให้ผู้มีชื่อเขามาตั้ง
บ้านเรือนท่ามาหากินอยู่ตามถิ่นฐานที่ภูมิลำเนาให้บริบูรณ์
มันคง โคมากน้อยเท่าใดให้บอกบัญชีเขาไปยังกรุงให้แจ้ง

พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จึงมีหน้าที่ให้กรมการเมืองสักเลขใน
เมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราชไว้เสมอ ๆ แต่
บางครั้งผู้คนมักจะหนีการสักเลขไปอยู่หัวเมืองอื่น เพราะไม่อยากถูกเกณฑ์แรงงานไป
รบหรือไม่ทำงานหนัก การที่เลขหนีไปอยู่หัวเมืองอื่นทำให้เกิดการขัดเคืองกันระหว่าง
เจ้าเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้โดยเฉพาะเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองสงขลาอยู่บ่อยๆ

ห้องสมุดชิริยาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

ต่างก็กล่าวหาอีกฝ่ายว่าซ่อนผู้คนเมืองของตนเอาไว้ ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๓๕๕ พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ห้องเข้าไปยังราชธานีว่า เลกต่างเมืองหนีมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ๔๐๐ คน ทำการลักหมดแล้ว แต่คนเมืองนครหนีเข้าไปอยู่ในเมืองสงขลาและเมืองพัทลุง ๔๐๐ - ๕๐๐ คน แต่ทั้ง ๒ เมืองสีกไว้จำนวนน้อยกว่าจำนวนจริงมาก ทำการซ่อนกำลังคนไว้^๑ เป็นต้น ฉะนั้นทางราชธานีจึงมักจะส่งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ออกไปตรวจสอบจำนวนเลกในบรรดาหัวเมืองปักษ์ใต้หลายหน เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ และ พ.ศ. ๒๓๖๓ เมื่อให้ทราบจำนวนแน่นอนในการเตรียมพร้อม เพื่อมิให้ทางหัวเมืองเบียดบังกำลังคนไว้ซึ่งอาจจะเป็นภัยต่อราชธานี และเพื่อมิให้หัวเมืองใหญ่ทะเลาะวิวาทกันเรื่องกำลังคนบ่อย ๆ

ในรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๑ มีข่าวลือว่าพม่าจะยกกองทัพมาตีไทยและใน พ.ศ. ๒๓๖๕ ไทยผนวกหัวเมืองไทรบุรีได้แล้ว ทางราชธานีจึงสนับสนุนให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชควบคุมกำลังคนส่วนใหญ่ในหัวเมืองปักษ์ใต้ ได้แก่ เมืองพัทลุง เมืองไชยา เมืองตะกั่วทุ่ง และตะกั่วป่า ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๖ โปรดฯ ให้เกณฑ์ชาวเมืองพัทลุงมาช่วยต่อเรือที่เมืองศรีวิชัย เป็นต้น^๒ ครั้นในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๙ โปรดฯ ให้พระเล่งนรินทร์ (น้อยใหญ่) บุตรชายคนโตของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองพัทลุง ทำให้มีการนำเอาเลกเมืองพัทลุงไปใช้สอยในเมืองนครศรีธรรมราชมาก กำลังคนในเมืองนครจึงมีมากขึ้น แต่หลังจากที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ถึงแก่สัญกรรมใน พ.ศ. ๒๓๘๒ แล้ว^๓ เลกกำลังคนเมืองใดก็โปรดฯ ให้จัดขึ้นกับเมืองนั้น ๆ ตามเดิม เพราะสถานการณ์ทางภาคใต้เริ่มเรียบร้อยมีความสงบขึ้น

^๑ ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
เลขที่ ๓.

^๒ ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๕ (พ.ศ. ๒๓๖๖)
เลขที่ ๒.

^๓ ห่องสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๒)
เลขที่ ๒๑.

การได้ควบคุมกำลังคนในหัวเมืองปักษ์ใต้ส่วนใหญ่นี้ ย่อมชี้และแสดงให้เห็นว่า พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นผู้มีความสำคัญและมีอำนาจมากเหนือหัวเมืองอื่น ๆ เนื่องจากสามารถจะระดมกำลังคนไปเสริมสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจ (เช่น เกณฑ์คนมาร่อนคูปัก ต่อเรือกำปั่น ทานา เป็นต้น) และเสริมสร้างความมั่นคงให้กับเมือง นครศรีธรรมราชและหัวเมืองปักษ์ใต้ (เช่น เกณฑ์คนต่อเรือรบ และเพื่อเป็นกำลังในการ รบ เป็นต้น) อย่างไรก็ตามทางรัฐบาลกลางให้อำนาจแก่เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเช่นนี้ ก็เพื่อให้เมืองนครศรีธรรมราชมั่นคง อันจะส่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้าไปยังราชธานี และช่วยให้หัวเมืองปักษ์ใต้เกิดเสถียรภาพเป็นสำคัญ

การต่อเรือ

สภาพภูมิประเทศของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีแม่น้ำที่ใหญ่ ปากน้ำลึกและ กว้างทางฝั่งทะเลตะวันออก มีอาณาเขตติดทะเลทั้งทางเหนือและทางตะวันออก การ ต่อเรือในเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีมานานแล้วเพื่อใช้คมนาคมภายใน และติดต่อกับ ประเทศอื่นทั้งทางด้านการค้าและศาสนา ดังที่ปรากฏว่าเมืองนครศรีธรรมราชเคย เดินทางติดต่อกับ เกาะลังกา เกี่ยวกับพุทธศาสนามาแต่โบราณ

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การต่อเรือของหัวเมือง นครศรีธรรมราชได้รับการส่งเสริมและมีความเจริญรุ่งเรืองมากอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากเหตุผลดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง ในราว พ.ศ. ๒๓๕๒ อันเป็นต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พม่ายกทัพมาตีเมืองถลางแตก ไทยต้องการที่จะตีเมืองถลาง คืน แต่เมืองถลางเป็นเกาะอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองตรัง การขนกอง

กำลังไปช่วงชิงเมืองกลางคืนจากพม่าจึงต้องอาศัยเรือดำเลี้ยงไป พระยานครศรีธรรม-
 ราช(น้อย) ในขณะนั้นยังเป็นเพียงพระบริรักษ์ภูเบศร์ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรม-
 ราชได้เป็นกำลังสำคัญในการต่อเรือมากมายบรรทุกกองกำลังข้ามไปตีเมืองกลางคืน
 มาได้ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ นับแต่นั้นมาทางราชธานีคงตระหนักถึงความสามารถและความ
 สำคัญของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ในด้านการต่อเรือเรื่อยมา

ประการที่สอง หลังจากไทยตีเมืองกลางคืนจากพม่าได้ ทางราชธานีทราบ
 ข่าวและหวังวิตกว่าพม่าอาจจะยกกองทัพลงมาตีเมืองกลางคืนและจะตีหัวเมืองปักษ์ใต้
 ฝ่ายทะเลตะวันตกอีก พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จึงได้รับมอบหมายให้จัดการ
 ต่อเรือรบเรือไล่ที่เมืองศรีจึงให้มันคงตามทองคำใน พ.ศ. ๒๓๕๕^๒ ซึ่งคงจะเป็น
 จำนวนไม่น้อยเพื่อเตรียมพร้อมในการรับศึกจากพม่า

การต่อเรือในสมัยของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)นี้จึงเริ่มรุ่งเรืองขึ้น
 เพราะสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นสงบเสถียรและทางราชธานีมองเห็นความจำเป็น
 ในระยะแรกจึงต่อแต่เฉพาะเรือรบเรือไล่เป็นส่วนใหญ่ ครั้นต่อมาเมื่อไม่มีศึกสงคราม
 เมืองศรีจึงได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าของไทยทางฝั่งตะวันตกแทนเมืองกลางไป จึง
 มีการต่อเรือดำเลี้ยงเรือกำปั่น และเรือสำเภาวัวทำการค้ากับต่างประเทศโดยทาง
 ราชธานีเป็นผู้สนับสนุนเพราะการค้าที่เมืองศรีนี้ส่วนมากเป็นการค้าของหลวง^๓ เช่น

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๓)

เลขที่ ๒ และ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔) เลขที่ ๒.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๓.

ช้าง และคิงกุก ฉะนั้นรัฐบาลกลางจะมอบทุนและสิ่งให้ค่อเรือบ่อย ๆ เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๐ พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ โปรคฯ ให้ออกมาค่อเรือกำปั่นโดยมอบทุนและเหล็กออกมากว้ย และใน พ.ศ. ๒๓๖๒ โปรคฯ ให้ค่อเรือสำเภากลางหลายลำเพื่อบรรทุกสินค้าไปขายที่จีนและเวียตนาม^๒ เป็นต้น

ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ด้รับการสนับสนุนจากทางราชธานีให้มีการค่อเรือรบเรือไล่ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง การค่อเรือกำปั่นทางกำรค้าได้ลดความสำคัญลง เนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๖๒ ไทยหวังวิตกว่าพม่าจะยกกองทัพมาตีไทย^๓ ประกอบกับได้ข่าวว่าเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) เริ่มเอาใจออกห่าง จึงโปรคฯ ให้ค่อเรือรบเรือไล่ขึ้นอีกมากมายที่เมืองศรีง ก่าดังทางเรือที่เมืองศรีงของพระยานครศรีธรรมราชในระยะต่อมาจึงเข้มแข็งเป็นที่หวังวิตกของเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) จนต้องยอมรับอาสาไทยไปตีเมืองเปร์คมาขึ้นกับไทย เพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำเช่นนั้น ทางราชธานีอาจจะให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ไปตีเมืองเปร์คเองอันจะทำให้เมืองไทรบุรีเสียอิสรภาพไปก็ได้ ทั้งนี้เพราะพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จะต้องนำกำลังกองทัพผ่านลงไปตีรัฐเปร์คที่อยู่ทางใต้เมืองไทรบุรี^๔

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๙ (พ.ศ. ๒๓๖๐)
เลขที่ ๒.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒)
เลขที่ ๑๐.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒)
เลขที่ ๓.

^๔ R.O.Winstedt., R.J.Wilkinson, A History of Perak (Kuala Lumpur : Perchetakan MAS Bdh., 1974), p. 65.

ความหวาดระแวงเมืองไทรบุรีเป็นสาเหตุหนึ่งให้ทางราชธานีเห็นควรให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ยกกองทัพไปผนวกหัวเมืองไทรบุรีไว้ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ และกองทัพเรือของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ได้โจมตีเกาะลังกาวิของเมืองไทรบุรีด้วย รัฐบาลอังกฤษที่ป็นังหวัดกว่ากองทัพเรือของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) อาจจะยกเข้าโจมตีเกาะป็นังเพื่อจับตัวเจ้าพระยาไทรบุรี(ปะแงรัน) แต่พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ชี้แจงว่าไม่มีความประสงค์ที่จะทำเช่นนั้น หลังจากผนวกหัวเมืองไทรบุรีได้แล้ว ทางราชธานีโปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อเรือรบขึ้นอีกมากกว่าเดิมขึ้นไปอีก เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ โปรดฯ ต่อเรือรบอีก ๒๐๐ ลำที่เมืองตรัง^๒ และใน พ.ศ. ๒๓๖๖ ต่อเรือที่ตรังอีก ๕๘ ลำ ที่สะตูลละงู ๘๒ ลำ และที่ปลิศอีก ๑๐ ลำ รวมประมาณ ๑๕๐ ลำ มีหลายขนาดรวมทั้งเรือรบขนาดใหญ่ที่ใช้กรรเชียงเรือ ๒ ชั้นด้วย^๓ ฉะนั้นกองทัพเรือของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ในปลายรัชกาลที่ ๒ จึงใหญ่โตเข้มแข็งมีเรือรบเรือไล้อยู่ทางชายฝั่งตะวันตกของไทยเป็นระยะตลอดแนวโดยมีฐานทัพใหญ่อยู่ที่เมืองตรัง

การเตรียมการและสะสมกำลังกองทัพเรือเช่นนี้ ไทยอ้างว่ามีไว้เพื่อป้องกันพระราชอาณาเขตของไทยจากพม่าและจากข้าศึกที่จะมารุกรานหัวเมืองไทรบุรี แต่รัฐบาลอังกฤษที่ป็นังตกใจและหวาดวิตกมากถึงกับมีการประชุมสภาวิสามัญควมพร้อมทั้งประท้วงว่าไทยเตรียมจะขยายอิทธิพลลงไปยังรัฐมลายูอื่น ๆ ที่อยู่ทางตอนล่างของเมืองไทรบุรี

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๖๕)

เลขที่ ๑๑.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๖๕)

เลขที่ ๒.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๕ (พ.ศ. ๒๓๖๖)

เลขที่ ๒.

รัฐบาลอังกฤษที่ป็นรับขอกำลังจากเบงกอลมาเสริมสร้างเกาะป็นิ่งเพราะไม่แน่ใจในการสะสมกำลังกองทัพเรือของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) คงจะมีกองทัพเรือเป็นกำลังที่สำคัญและเข้มแข็งมากจนเป็นที่หวั่นเกรงของรัฐบาลอังกฤษที่ตั้งอยู่ที่ป็นิ่งในขณะนั้นอยู่เหมือนกัน

แต่หลังจากสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาอิทธิพลอังกฤษในภูมิภาคแถบนี้ เพราะอังกฤษสามารถเข้าครอบครองมะละกาใน พ.ศ. ๒๓๖๘ และขณะพม่าในการรบหลายครั้ง เมื่ออังกฤษส่งทูตคือ นายเฮนรี เบอร์นี เข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาเบอร์นีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๘ จึงทรงทำสัญญาสัมพันธไมตรีด้วย ผลของสัญญาเบอร์นีมีผลให้ไทยเลิกเกี่ยวข้องกับกิจการภายในของรัฐ ปร์กและรัฐสลังงอร์โดยอังกฤษสัญญาว่าจะไม่เข้าแทรกแซงภายในด้วย^๒ กำลังกองทัพเรือของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จึงลดความสำคัญลง อีกทั้งไม่ต้องคอยระมัดระวังข้าศึกจากพม่าอีก และไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อเรือรบเรือไล่แม้แต่เรือสินค้าขึ้นไว้ที่เมืองตรัง หรือเมืองนครศรีธรรมราชอีกเลย กองกำลังกองทัพเรือที่เมืองตรังและเมืองชายฝั่งตะวันตกจึงค่อย ๆ หดความสำคัญลง

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในรัชกาลที่ ๓ นั้นทรงหันกลับไปให้ความสำคัญแก่เมืองสงขลามากขึ้น (คงจะได้กล่าวต่อไปในบทที่ ๔) คงเพื่อจะลดอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งมีมากมายในรัชกาลที่ ๒ ให้ลดน้อยลง เพราะอาจจะเป็นภัยต่อราชธานีได้ถ้าหากเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) คิดไม่ซื่อ ซึ่งคงจะเป็นเหตุหนึ่งให้ทรง

^๑ กรมศิลปากร, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม ๒ ตอน ๑, นางสาวศิริสุวรรณสถิตย์ (แปล) (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๗), หน้า ๑๕๖ - ๑๗๒.

^๒ Nicholas Tarling, *op.cit.*, pp. 33 - 40.

ลดความสำคัญทางค่านองทัพเรือที่เมืองศรีนครศรีธรรมราช(น้อย) ลงด้วย นับว่าน่าเสียดายในความรุ่งเรืองและความเจริญของกองทัพเรือของไทยในขณะนั้นต้องหยุดชะงักลงแทนที่จะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาตามลำดับ

อย่างไรก็ตามความสามารถในการต่อเรือและความชำนาญทางค่านองทัพเรือของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ได้รับการยกย่องจากราชธานีตลอดที่มีชีวิตอยู่ มีรับสั่งและโปรดฯ ให้ทำเรือชนิดต่าง ๆ อยู่เป็นนิจ เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ โปรดฯ ให้ต่อเรือลำเล็ก ๑๒ ลำ และโปรดฯ ให้ต่อเรือขนาดกลางเพื่อให้นายทัพนายกองใช้สำหรับราชการ ๑ ลำส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๕๗ โปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นธุระในการลากเรือมาคพระที่นั่งยาว ๑๗ วา ที่ติดอยู่ที่คลองแถบเมืองนคร^๒ และโปรดฯ ให้หาเหล็กไม้ดี ๆ ทำเรือมาคที่นั่งเข้าไปภูเขา ถวาย ๑ ลำ มีรับสั่งตรัสชมพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ว่า :

...บรรดาเจ้าเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกไม่รู้การพินิจ
สติร เหมือนพระยานครอันพระยานครนี้จะทำการสิ่งใด
ก็หมดจกเกลี้ยงเกล่าเป็นช่าง แล้วก็รู้พิเคราะห์การดี
และชั่ว จึงวางพระทัยมาในพระยานคร...

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๓๗๑ โปรดฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อเรือรบที่ใช้ในคลองและในทะเลได้เป็นตัวอย่าง ๑ ลำเพื่อให้เสนาบดี เจ้าธานี นายอกร ช่วยกันจัดการต่อเพื่อใช้ในราชการ

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)
เลขที่ ๖ และ เลขที่ ๓.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๗.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๑๕.

เพราะไทยกำลังมีเรื่องกับญวนจึงไม่ไว้วางใจทางค่านทะเล เจ้าพระยานครศรีธรรม-
 ราช(น้อย) จึงต่อเรือปากปลาทำยก่าขึ้นแปลง มีพลแจวตลอด ๒ ข้าง ปากกว้าง ๕
 ศอก ๑ คืบ ยาว ๑๑ วา ถวายเป็นตัวอย่าง^๑ ใน พ.ศ. ๒๓๘๑ โปรดฯ ให้เจ้า
 พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อเรือพระที่นั่งที่ใช้เป็นเรือรบในขณะเดียวกันได้ คือ
 เรือพระที่นั่งอมราแมนสวรรค์ ซึ่งทำอย่างประณีต ชิคทั้งข้างนอกและข้างใน^๒ นอก
 จากนี้ในคราวที่แขกเมืองไทรบุรีก่อการขบถใน พ.ศ. ๒๓๘๑ หนวันมาลัยยกกองกำลัง
 เรือ ๕๕ ลำมาตีหัวเมืองชายฝั่งตะวันตกซึ่งพระยาไชยาทำหน้าที่ควบคุมอยู่ แต่ทรงไม่
 เชื่อในความสามารถทางด้านการชำนาญกองทัพเรือของพระยาไชยาเท่ากับเจ้าพระยา
 นครศรีธรรมราช(น้อย) จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดการ
 ปราบปรามพวกแขกสลัดทางฝั่งตะวันตกให้ราบคาบโดยเอากำลังคนเมืองนคร เมือง
 กลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองตะกั่วป่าไปลงทัพเรือตีพวกแขก^๓

จะเห็นได้ว่าความสามารถในการต่อเรือชนิดต่าง ๆ และความชำนาญทาง
 ด้านกองทัพเรือของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นที่ยกย่องและไว้วางใจของ
 ทางราชธานีตลอดมา อีกทั้งยังมีส่วนสร้างความมั่นคง ความปลอดภัย ความเจริญทาง
 ด้านการค้า และความยิ่งใหญ่ให้กับพระราชอาณาจักรไทยและหัวเมืองนครศรีธรรมราช
 อย่างมากโดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๒

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓

เล่ม ๑, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕ - ๖.

^๒ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า ๘๖.

^๓ เรื่องเดิม.

การส่งเสริมการทำนา

อาชีพที่สำคัญของชาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ก็คือ การทำนา เพราะข้าว เป็นปัจจัยที่สำคัญและมีค่าทางเศรษฐกิจสูง ข้าว นับเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างบ้านเมืองและความเป็นปึกแผ่นแก่หัวเมืองต่าง ๆ ได้ เมืองใดที่ขาดแคลนข้าวก็อาจจะเกิดความระส่ำระสายและถ้าอยู่ในระหว่างติดพันศึกก็อาจจะพ่ายแพ้แก่ข้าศึกได้อย่างง่ายดาย ดังเช่น เมืองถลางถูกพม่าตีแตกใน พ.ศ. ๒๓๕๒ มีสาเหตุหนึ่งมาจากการขาดเสบียงอาหาร นอกจากนี้ข้าวยังใช้ในการทำบุญของชาวไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชนตลอดมา ความสำคัญของข้าวและการทำนาจึงปรากฏชัดในกฎพระบรมราชโองการตั้งพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) พ.ศ. ๒๓๕๔ ว่า

...อนึ่งข้าวเป็นกระทุรราชการ ถ้าถึงเทศกาลทำนาให้
ตักเตือนวาทถาอาณาประชาราษฎร์ให้ชักชวนกันทำไร่นา
จงเต็มภูมิให้ได้ผลเมล็ดข้าวจงมาก จะโคเป็นกำลัง
ราชการและทำบุญให้ทานเป็นกุศลสืบไป...

ฉะนั้นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ได้รับมอบหมายมาทุกยุคทุกสมัยก็คือ ให้ตักเตือนและชักชวนให้ราษฎรทำไร่นาให้มาก ๆ จะให้มีอาหารรับประทานไว้เป็นกำลังแก่ราชการในยามสงคราม และไว้ในการทำบุญทำทาน นอกจากจะมีกาส่งเสริมการทำนาในเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว ตามท้องที่ที่สำคัญที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช เช่น เมืองศรีนคร ก็โปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) รวบรวมผู้คนและคุมเอากระบือส่งไปแจกจ่ายราษฎรทั้งไทยและแขกให้ทำไร่นาให้มาก ๆ^{๑๖} โดยมากแล้วการส่งเสริมให้ราษฎรทำนานั้นมักจะเป็นนโยบายของกรุงเทพฯ

^{๑๖} หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๑๕.

^{๑๗} หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๑๖.

เสมอ ๆ และโดยเฉพาะในยามที่บ้านเมืองมีสถานการณ์ไม่น่าไว้วางใจ ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๐ โปรดฯ ให้เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง ทำนามากมาย เพื่อรวบรวมเสบียงอาหารไว้เนื่องจากทรงข่าวว่าพม่าอาจจะยก กองทัพมาตีไทย^๑ เป็นต้น

ถึงแม้ทางกรุงเทพฯ จะได้กำชับกษาให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ส่งเสริมชักชวนให้ชาวเมืองนครศรีธรรมราชทำนาให้มาก ๆ แต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ ว่าทางราชธานีเคยเกณฑ์ชาวจากเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพิเศษ อาจจะเนื่องจากการทำนาในหัวเมืองนครศรีธรรมราชนั้นคงจะพอเลี้ยง ตัวเอง หรือบางที่มีเหลือบ้างก็อาจจะนำไปเจือจานแก่เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่บ้างถึงจะไม่ ปรากฏหลักฐานก็ตาม เช่น เมืองกรวูงา หรือ เมืองรังงา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในบางปีที่เกิดฝนแล้งหรืออุทกภัยไร่นาได้รับความเสียหาย พระยานครศรีธรรมราช (น้อย) จะขอข้าวจากทางกรุงเทพฯ ออกไปเจือจานแก่ชาวเมืองนครศรีธรรมราช เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๕ เกิดฝนแล้งราษฎรชาวเมืองนครศรีธรรมราชทำนาได้ผลน้อย ไม่พอรับประทาน แต่ทางกรุงเทพฯ ก็ทำนาไม่ไ้ผลนักก็ต้องซื้อข้าวจากเกาะหมากจึง พระราชทานข้าวออกมาให้เมืองนครศรีธรรมราชได้ ๒๐ - ๓๐ เกวียนซึ่งไม่เพียงพอ ทางกรุงเทพฯ จึงส่งออกมาอีก ๑๐๐ เกวียนให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดขาย แก่ราษฎร^๒ และในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ โปรดฯ พระราชทานข้าวออกมาให้เมืองนคร ศรีธรรมราชอีกเพราะเกิดน้ำท่วมไร่นาชาวเมืองนครเสียหาย^๓ เป็นต้น

^๑ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๕ (พ.ศ. ๒๓๖๐)

เลขที่ ๓.

^๒ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๕ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๔.

^๓ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)

เลขที่ ๓.

นอกจากนี้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จะต้องทำหน้าที่ตักเตือนเจ้าพนักงาน กรรมการให้ทำการรังวัดที่นาเพื่อเรียกเก็บ "ค่านา" คงจะหมายถึงอากรนาซึ่งโดยมากเสียเป็นข้าวที่เรียกว่า "ทางข้าวค่านา" นั้นเอง ข้าวที่เก็บจะใส่ไว้ในยุ้งฉางทุกปี แต่ละปีได้มาน้อยเท่าใดพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จะต้องบอกเข้าไปในกรุงเทพฯ ให้ทราบ ไม่ปรากฏว่าทางข้าวของหลวงที่หัวเมืองนครศรีธรรมราชนี้จัดส่งเข้ามากรุงเทพฯ หรือจัดการอย่างใดแน่ แต่สันนิษฐานว่าคงจะเก็บไว้แก่หัวเมืองนครศรีธรรมราชเอง เพื่อใช้ในยามขาดแคลนหรือยามสงคราม

ฉะนั้นการส่งเสริมการทำไร่ทำนาถึงจะเป็นนโยบายของทางกรุงเทพฯ ที่ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ปฏิบัติตาม แต่ก็เพื่อผลประโยชน์ของชาวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นส่วนใหญ่และเพื่อความมั่นคงของหัวเมืองปักษ์ใต้ในยามขาดแคลนหรือยามสงคราม

การปราบปรามโจรผู้ร้ายและการกำจัดฝิ่น

หัวเมืองนครศรีธรรมราชก็เช่นเดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ ที่โจรผู้ร้ายซึ่งเป็นปัญหาหนึ่งในบ้านเมืองทุกยุคทุกสมัย นอกจากนี้ปัญหาการลักลอบซื้อขายและสูบฝิ่น เป็นปัญหาหนึ่งในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ทางราชธานีจึงกำชับกำชาให้คอยปราบปรามโจรผู้ร้ายและการลักลอบซื้อขายสูบฝิ่นอยู่เสมอ ๆ

การปราบปรามโจรผู้ร้ายภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชนั้นถ้าเกิดในท้องที่จะเป็นหน้าที่ของนายแฉวง กำนัน พัน และนายบ้านของท้องที่เกิดเหตุพิจารณา แต่ถ้าเป็นคดีใหญ่หรือคดีที่เกิดขึ้นในตัวเมืองนครศรีธรรมราชจะเป็นหน้าที่ของกรมมหาดไทย

^๑ องค์การคำคุณุสภา, ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒, หน้า ๒๓๗ - ๘.

^๒ หองสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

พิจารณา และถ้าเป็นคดีที่เกี่ยวกับการลักขโมยของหลวงหรือเป็นคดีใหญ่ผู้ร้ายเป็น
 ชาวเมืองอื่น ๆ รวมอยู่ด้วยก็มักจะส่งคดีและผู้ร้ายเข้ากรุงเทพฯ พิจารณาตัดสินคดีอีก
 ครั้งหนึ่ง ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ มีชาวเมืองนครศรีธรรมราช ๑๒ คนเป็นโจรหนี
 เข้าไปอยู่ในเมืองพัทลุงชักชวนชาวเมืองพัทลุง ๒๕ คน รวมเป็น ๓๗ คนเข้ามาลักขัง
 กระบือ และทรัพย์สินในเขตเมืองนครไปขายในเมืองพัทลุง เจ้าหน้าที่เมืองนครศรี-
 ธรรมราชออกสกัดจับ แต่พวกโจรผู้ร้ายหนีไปอยู่ในเขตเมืองพัทลุงอีก มีคนเข้าเป็น
 พวกเพิ่มขึ้นเป็น ๙๕ คน กรณีนี้เป็นคดีใหญ่และเกี่ยวพันระหว่างเมือง ทางกรุงเทพฯ
 จึงสั่งให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) และเจ้าเมืองพัทลุงร่วมมือช่วยกันจับโจรผู้ร้าย
 ทั้งหมดเข้าไปชำระโทษในกรุงเทพฯ^๒

โดยมากแล้วคดีโจรผู้ร้ายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชจะเป็นการลักขัง ม้า
 โค กระบือ ทรัพย์สินของค่าง ๆ ของราษฎร มีบางครั้งที่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเมืองไม่
 เอาใจใส่ปราบปรามโจรผู้ร้ายอย่างจริงจังเพราะเห็นแก่สินบนถึงกับปล่อยโจรผู้ร้ายไป
 ก็มี และบางครั้งเจ้าของทรัพย์สินต้องตามไปไล่ถอนเอาทรัพย์สินคืนมาเอง เมื่อถูกโจรชักชวน
 เจ้าทรัพย์สินบางคนยอมเป็นโจรตามไปด้วยก็มี ในช่วงปี ๒๓๕๖ จึงปรากฏว่ามีคดีโจร
 ผู้ร้ายหลายคดี รวมทั้งคดีใหญ่ ๆ ที่ลักขังหลวงด้วย เป็นเหตุให้ทางราชธานีตำหนิ
 ตีเตือนเจ้าหน้าที่ นายแขวง กำนัน ชน และนายบ้านของหัวเมืองนครศรีธรรมราช
 พร้อมทั้งกำชับกำชาให้เจ้าหน้าที่ปราบปรามโจรผู้ร้ายปฏิบัติหน้าที่โดยเคร่งครัด มิฉะนั้น
 จะต้องโทษคดีโจรผู้ร้ายรายใหญ่ ๆ จึงไม่ปรากฏให้เห็นอีกในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒๐.

^๒ หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)

เลขที่ ๑/ก

ส่วนในรัชกาลที่ ๓ ไม่ปรากฏว่ามีกวีความโจรร้ายใหญ่ที่ต้องชำระในกรุงเทพฯ อีก
เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช(น้อย) คงจะทำหน้าที่ควบคุมปราบปรามให้เรียบร้อยไ้ก่อน

โทษของโจรร้ายนั้นเท่าที่ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ ว่า ถ้าจับได้ให้
เอาตัวมาสาบาน สั่งสอนให้รู้สำนึก เขียนตี จำจองในคุก ทรมาณด้วยวิธีต่าง ๆ
อบรมให้เลิกเป็นโจรและให้ถือศีล ๕ ศีลแปด ถ้ายังไม่เลิกเป็นโจรหรือเป็นโจรร้ายมาก
จะถูกวิบราชนบาท ประหารชีวิต เอาบุตรภรรยาเป็นคน "นารอน"^๑ เหล่านี้เป็นโทษของ
โจรร้ายซึ่งจะต้องขึ้นอยู่กับความผิดมากน้อยเพียงใดด้วย

นอกจากจะปราบปรามโจรร้ายแล้ว ทางราชธานียังตระหนักถึงสาเหตุบาง
ประการของการก่อให้เกิดโจรร้าย นั่นก็คือการคิดผิด ปัญหาเรื่องการคิดผิดนั้นเป็น
ปัญหาหนึ่งในหัวเมืองนครศรีธรรมราชและหัวเมืองบักย์ไต่อื่น ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหาในสังคม
และผู้คนเป็นโจรมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ดังที่ปรากฏว่าทางราชธานีได้กำชับกษัตริย์ใน
สารตราถึงพระยามหานครศรีธรรมราช(น้อย) ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ ว่า :

...ให้พระยามหานครศรีธรรมราชว่ากล่าวกำชับกษัตริย์กับหัวเมือง
แก่เสมียนนายสมัคร สมาคาศัยพรรคพวกสมุ่ก่าตั้งข้าทาสอย่าให้
คบหากับคูมื่นกินเงินซื้อผิดชายผู้เป็นโจรร้ายปล้นสะดมลัก
ขางมาโคกระบือและกระทำขมเหงตัดพวงฉิ่งฉลดตระบัดเอา
สินค้ทองเงินเครื่องอัญมณีของสมณะชีพราหมณาณาปะชาราษฎร์
ไพร่บ้านพลเมือง ลูกควาณิช ๗ ทางบกทางเรือให้ผู้มีชื่อไ้ความ
ยากแค้นคือครอน...

^๑ เรื่องเดิม. คำ "นารอน" ไม่ทราบว่ามีความหมายว่าอะไร

^๒ หองสมุ่ควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔).

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมาตั้งมั่นที่เกาะปีนังไว้
เป็นเมืองท่าและเป็นทีคุมเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียนกับจีน^๑ ฝิ่นจึงถูกนำมาขาย
และแพร่หลายขึ้นมาจากบังกะไลของไทยและคงจะยิ่งแพร่หลายมากขึ้นในสมัยของพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากปรากฏว่ามีกานำเอาฝิ่นซุกซ่อนมาในเรือค้า
ขายขึ้นมาหัวเมืองบังกะไล บางครั้งจะนำเข้ามาถึงกรุงเทพฯ แล้วแอบซื้อขายกัน ทาง
กรุงเทพฯ จึงกำชับให้เจ้าเมืองกรมการในหัวเมืองบังกะไลตรวจชันการตรวจตราเรือ
ดูการค้าที่จะเข้าไปกรุงเทพฯ ให้ดี ถ้าปรากฏว่ามีการค้าลอบนำฝิ่นเข้ามาถึงกรุงเทพฯ
เจ้าเมืองกรมการจะได้รับโทษอย่างหนัก ส่วนผู้ที่นำฝิ่นเข้ามาขายถ้าจับได้จะถูกริบราช-
บาทและสิ่งของในเรือเข้าทอพระคลังให้หมดพร้อมทั้งต้องโทษตามพระราชกำหนดกฎ-
หมาย เพราะการที่ชาวเมืองคิดฝิ่นแล้วทำให้สังคมมีปัญหา ดังปรากฏในจดหมายเหตุ
ว่า

...ไทยจีนมีข้อห้ามที่ทรัพย์ก็ได้ซื้อ หาทรัพย์มิได้ก็คบหากัน
ปลนสะคมกระทำโจรกรรมต่าง ๆ แดพอให้ได้ทรัพย์สิ่ง
ของเข้ามาซื้อฝิ่นสูบฝิ่นกินฝิ่นตามพวกพาล...^๒

การคิดฝิ่นนั้นมิได้แพร่หลายแต่เฉพาะในหมู่ประชาชนเท่านั้น แต่ยังแพร่ไป
ถึงชนชั้นปกครอง เช่น พระวิจิตรสรไกร (กล่อม) ซึ่งเป็นผู้รักษาเมืองพัทลุงในรัชกาล
ที่ ๓ ก็คิดฝิ่นมาก โปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิทักษ์ (ทัต) คุมให้ออกฝิ่น^๓ และพระยา

^๑ Nicholas Tarling, British Policy in the Malay Peninsula and Archipelago 1824-1871, (M.B.R.A.S. : The Alden Press Limited, 1957) p.9.

^๒ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)
เลขที่ ๑๗/ก.

^๓ หอสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๒)
เลขที่ ๑๑๒.

สงขลา(จง) ก็คิดฝืนค้าย^๑

ฉะนั้นการปราบปรามก่าจัดฝืนในหัวเมืองปักษ์ใต้ ทางราชธานีได้แต่กำชับให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ช่วยกันตรวจตราเท่านั้น แต่ไม่ปรากฏว่าได้ผลนัก ทางราชธานีต้องส่งข้าหลวงจากทางกรุงเทพฯ ออกไปกำจัดกวาดล้างเองตั้งเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๔๓ โปรดให้ข้าหลวงออกไปชำระฝืนในหัวเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองปักษ์ใต้อื่น ๆ เป็นต้น^๒ ในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (พ.ศ. ๒๓๔๔ - ๒๓๕๒) ไม่ปรากฏว่ามีบทบาทสำคัญในการกำจัดฝืนนัก คงจะได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติ แต่ไม่ได้ผลนัก เพราะพระวิจิตรสรไกร บุตรของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เองยังคิดฝืน ครั้นเมื่อเจ้าพระยานครศรีธรรมราชถึงแก่อสัญกรรมลงทางกรุงเทพฯ โปรดฯ ให้ชำระฝืนจึงคุมให้ก่ฝืนตั้งกล่าว

อย่างไรก็ตามเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ก็คงจะจัดการปราบปรามทั้งโจรผู้ร้ายและกำจัดฝืนในหัวเมืองนครศรีธรรมราช แต่อาจจะมีข้อบกพร่องหรือไม่ได้ผลเต็มที่นัก เพราะต้องรับภาระหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายด้านในขณะเดียวกัน

การศาสนา

เมืองนครศรีธรรมราชได้ชื่อว่าเป็นเมืองพระ มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพุทธศาสนามาแต่โบราณแล้ว หน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอย่างหนึ่งคือการทำนุบำรุงพุทธศาสนาทุกยุคทุกสมัย ในสมัยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ก็เช่นเดียวกัน ได้รับมอบหมายทางราชธานีว่า :

^๑ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, หน้า ๓๒๒.

^๒ หองสมุทวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๕๒)

...ประการหนึ่งพึงให้บำรุงพระสงฆ์เถรอยู่ว่าเรียน
ฝ่ายคันถธุระวิปัสสนาธุระจงทูลวิทวาอาราม จะใดเป็นการ
กุศลสืบไป อีกประการหนึ่งให้ตรวจดูพระพุทธรูป พระสถูป
พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ พระวิหารการเปรียญ วิทวา
อารามแห่งใดตำบลใดจึงชำรุดปรักหักพัง เสราหมองอยู่นั้น
ให้ชักชวนพระหลวงขุนหมื่นกรมการ และอาณาประชาราษฎร์
ผู้มีศรัทธาบูรณปฏิสังขรณ์ไว้พระขึ้นให้สุกใสรุ่งเรือง ถวาย
พระราชากุศลสืบไป ออย่าให้วัดชำรุดปรักหักพัง เสราหมองอยู่
ได้...

ในสมัยของเจ้าพระยามนทรศรีศรัทธมราช(น้อย) นั้นปรากฏว่าได้รับมอบหมาย
จากทางราชธานีให้เป็นผู้จัดการทอดพระกรฐิน ณ อารามหลวงในเมืองนครศรีธรรม-
ราชใน พ.ศ. ๒๓๕๗ ด้วยโดยทางกรุงเทพฯ ส่งผ้าไตรองค์กรฐินหลวงออกมา ๑๑
ไตร ให้ทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชจัดเครื่องอัฐบริวารให้พร้อม และคงจะเป็น
การทอดกรฐินพระราชทานทุก ๆ ปี

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๗ มีพระภิกษุจากลังกา ลัทธิลังกาวงศ์จากลังกา
ทวีปมาขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ได้นำพระบรมธาตุ ๒ องค์และพระศรีมหาโพธิ์ ๑
ต้น เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระยามนทรศรี-
ธรรมราช(น้อย) ได้จัดเรือส่งเข้ามายังปากน้ำ เข้าถึงพระมหานคร พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยทรงคีพระทัยมากถือเป็นพระราชากุศลอันใหญ่หลวง และโปรดฯ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ องค์การการค้ากุสุภา, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ ๒, หน้า ๒๔๖.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)

เลขที่ ๑๒.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)

เลขที่ ๒๓.

ส่งพระสงฆ์ไทย ๓ รูปไปเจริญพระพุทธศาสนาที่ลังกาค่าย โดยมอบให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดการฝากพระสงฆ์ไทยทั้ง ๓ และพระสงฆ์ลังกา ๒ รูปนั้นโดยสารไปกับเรือลูกค้าไปให้ถึงลังกา

จะเห็นว่าการทำนุบำรุงทางค่าน เศรษฐกิจและสังคมในหัวเมืองนครศรีธรรมราชของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นี้ถึงจะเป็นหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากราชธานีออกมาเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็นับว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ต้องปฏิบัติเพื่อให้เกิดความมั่นคง ความผาสุก และความเรียบร้อยในเมืองนครศรีธรรมราชเอง ซึ่งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ได้ใช้ความสามารถและอาศัยสถานการณ์ในหัวเมืองปักษ์ใต้ขณะนั้นทำให้คนเป็นผู้ควบคุมกำลังคนสร้างกองทัพเรือ ทำการค้าและทำไร่ทำนา เศรษฐกิจในหัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงมั่นคงอันส่งผลให้สภาพสังคมเรียบร้อยขึ้น และการศาสนาเจริญขึ้น

๓.๔ ภาระหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อรัฐบาลกลาง

เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีภาระหน้าที่โดยตรงต่อรัฐบาลกลาง เช่น จัดการส่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการและช่วยสาอากรให้กับกรุงเทพฯ ตามกำหนด จัดการค้าขายให้กับรัฐบาลกลาง จัดส่งของที่เกณฑ์ และปฏิบัติจัดทำสนองพระบรมราชโองการในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้อาจเป็นเรื่องปกติธรรมดาของเจ้าเมืองหัวเมืองที่ต้องทำตามความต้องการของรัฐบาลกลาง แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชนี้ต้องรับภาระหน้าที่ต่อรัฐบาลกลางในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมากกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนอื่น ๆ และมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในปักษ์ใต้อย่างเห็นได้ชัด จึงน่าจะศึกษาให้ทราบถึง ภาระหน้าที่ของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อรัฐบาลกลาง

ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

การส่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการและส่วยสาอากร

ปรากฏข้อความใน กฎตั้งพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมือง นครศรีธรรมราชตอนหนึ่งว่า :

อนึ่งเมืองนครเป็นเมืองเอก ถึงงวดปีแล้วให้จัดแจง
แต่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ ส่งเข้าไป
ทูลกระหม่อมถวายปีละ ๒ งวดตามบรรณาการประเพณี
สืบมากอนจ้งทุกปีอย่าให้ขาด

แสดงว่าทางราชธานีกำหนดให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดแต่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายปีละ ๒ ครั้ง เป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อรัฐบาลซึ่งนับเป็นภาระหนักในการจัดหาอยู่ แต่ที่กำหนดเช่นนี้ รัฐบาลคงจะเห็นว่า เมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ มีกำลังทางภาคใต้ จึงต้องการควบคุมเพื่อป้องกันมิให้ทางเมืองนครศรีธรรมราชคิดขบถ เพราะถ้าเกิดการแข็งเมืองเมื่อใด ทางราชธานีสามารถทราบได้ในช่วงครึ่งปี ซึ่งจะสามารถดำเนินการปราบปรามได้สะดวกและรวดเร็ว อีกประการหนึ่งเมืองนครศรีธรรมราชตั้งอยู่ไม่ไกลจากทางกรุงเทพฯ นัก จึงไม่ยากลำบากในการจัดนำส่ง

นอกจากการจัดส่งดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการแล้ว ทางรัฐบาลกลางยังกำหนดให้ส่งส่วยสาอากรดังนี้ :

อนึ่งส่วยสาอากรซึ่งขึ้นในท้องพระคลังหลวง ณ กรุงบวรคามี
อยู่ ณ เมืองนครแขวงหัวเมืองขึ้นแก่เมืองนครเป็นจำนวนมาก
น้อยเท่าใด ถ้าถึงงวดถึงจำนวนจะได้ส่ง ก็ให้พระยานครศรี-
ธรรมราชวากกล่าวแก่กรมการพนักงาน ให้วากกล่าวเร่งรัดแก่นาย
อากรให้เร่งคุมส่วยของหลวงเข้าไปส่งยังเจ้าจำนวน

ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

๗ กรุงจงทุกวงจทุกจำนวน อย่าให้ส่วยของหลวงค้างเกินล่วง
วงจหลวงจำนวนไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้^๑

"ส่วย" คือ เงินหรือสิ่งของที่ไพร่นำมาเสียแทนการเข้าเวร หรือถือ
"เงินผูกปี้จีน" ที่ชาวจีนเสียเนื่องจากไม่ต้องถูกเกณฑ์มารับราชการ

"อากร" คือ สิ่งที่เก็บเป็นเงินหรือสิ่งของโดยหักจากผลประโยชน์ของ
ประชาชน เช่น อากรค่านา อากรเตาสุรา อากรบ่อนเบี้ย และอากรรังนก
 เป็นต้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยปรากฏว่า เริ่มมีการประมูล
ผูกขาดเป็นนายอากร ไปจัดเก็บและไปจัดทำเองแล้วในส่วนที่เกี่ยวกับ อากรสุรา อากร
บ่อนเบี้ย อากรรังนก และในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการผูก
ขาดอากรกึ่งแห่ง^๒ ส่วนส่วนนั้น เจ้ากรมเจ้ากองคงจะทำหน้าที่รวบรวมไว้ทั้งหมดนี้คง
จะจัดส่งให้กับกรมคลังนอกของเมืองนคร ศรีธรรมราช ส่วนอากรค่านากรมนาจะทำ
หน้าที่พิจารณาจัดเก็บ^๓ แล้วเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราช(น้อย) จะเป็นผู้รวบรวม
จัดส่งให้ครบตามจำนวนที่ทางราชธานีกำหนดให้ส่งเข้าไปเป็นวงจ ๆ ทุกปี

ส่วยสาอากรที่ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ที่ทางราช-
ธานีเร่งรัดให้เจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราชจัดเก็บส่งเข้าไปกรุงเทพฯ บ่อย ๆ ได้แก่

^๑ เรื่องเดิม.

^๒ สมคิด ศรีสิงห์, การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,

(ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๓ - ๖๔.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)

เลขที่ ๒๑.

เงินส่วย เงินแลก* (ไม่ทราบแน่ชัดว่าเก็บอย่างไร) ส่วยคี่บุก เงินอากรรังนก^๑ เงินอากรบ่อนเบี้ย และเงินเตาสุรา^๒ จะจัดส่งงวคนี่และจำนวนอย่างไรและเท่าใด ไม่ปรากฏ เงินอากรรังนกนั้นนับว่าสร้างรายได้ให้กับผู้ผูกขาดและรัฐบาลกลางอยู่มาก เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชา (น้อย) เคยทำ ๒ ปี คือ พ.ศ. ๒๓๕๕ - ๒๓๕๗ แล้วยกให้ กับพระยาอภัยนุราชจัดทำต่อมาตามความประสงค์ของทางราชธานี ครั้นพระยาอภัย- นุราชถึงแก่กรรมลง เมืองนครศรีธรรมราชคงจะรับทำต่ออีกอากรรังนกที่ทำเป็นอากร รังนกทางชายฝั่งตะวันตก เช่น เมืองครั้งที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ เจ้าพระยามนตรีศรีธรมราชา (น้อย) ยังทำหน้าที่เก็บเงินอากรรังนกของหัวเมือง ไทรบุรีซึ่งอยู่ในกำกับของเมืองนครศรีธรรมราชด้วย ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ โปรดฯ ให้พระยามนตรีศรีธรมราชา (น้อย) แต่งคนไปรับเงินอากรรังนกจากเมืองไทรบุรีส่งเข้า ไปยังกรุงเทพฯ ให้ทันเดือน ๗ - ๘ เป็นต้น

* ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ใ้คำอธิบายว่า เงินแลก คือเงินชำระแทนตัวไพร่ แลกเปลี่ยนกับการต้องถูกเกณฑ์ให้ปฏิบัติงานแผ่นดินในปีหนึ่ง ๆ มี ๓ อัตรา คือเงินแทนไพร่ หลวงมีละ ๑๒ บาท เงินแทนไพร่สมมีละ ๖ บาท และเงินแทนทาสมีละ ๑.๕๐ บาท แต่คำว่า "แลก" ในพระมหานคร หมายความว่าถึง คนในสังกัดเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่เทียบกับพวก ไพร่สม ถ้าเป็น "แลก" หัวเมืองคงหมายความว่าถึง คนในสังกัดเจ้าเมืองและกรมการเมือง คำชำระมีละ ๖ บาทเหมือนไพร่สม ถ้าไม่มีชำระ เจ้านายต้องชำระแทน และแลกก็ต้อง เป็นหนี้สินเจ้านายผู้ชำระเงินแลกแทนคน (ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๐.

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)

เลขที่ ๓.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๑ (พ.ศ. ๒๓๖๓)

เลขที่ ๑๐ และ เลขที่ ๔.

^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)

เลขที่ ๑๔.

^๔ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๔๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)

เลขที่ ๑.

การจัดส่งคอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ และการจัดเก็บส่วยสาอากร นำส่งกรุงเทพฯ นับนับเป็นภาระหน้าที่และพันธะกรณีที่เจ้าพระยามนตรีศรีขรกรมราช(น้อย) จำเป็นต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด เรื่องนี้ทางกรุงเทพฯ ถือว่าสำคัญมากเรื่องหนึ่งเนื่องจากเป็นผลประโยชน์ของรัฐบาลกลางที่ได้จากหัวเมืองนครศรีธรรมราชมาสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับรัฐบาลกลาง

การค้าขาย

การค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นการค้าแบบผูกขาดโดยรัฐบาลเป็นส่วนใหญ่ สินค้าประเภทช้าง งาช้าง ฝักบุก รังนก ฝาง และพริกไทย ฯลฯ นับเป็นสินค้าของหลวงราษฎรที่จัดทำเรือเก็บไว้จะต้องนำไปส่งขายให้แก่รัฐเท่านั้น ในหัวเมืองนครศรีธรรมราชของหลวงชนิดต่าง ๆ ที่กล่าว พระยามนตรีศรีขรกรมราช(น้อย) จะทำหน้าที่รวบรวมนำส่งแก่รัฐบาลตามคำสั่งและตามกำหนด พระคลังสินค้าในกรุงเทพฯ จะเป็นศูนย์กลางในการรับซื้อขายสินค้าหลวงและเป็นที่เก็บทรัพย์สินส่งของที่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามาทูลเกล้าถวาย ๆ และจากพระคลังสินค้าจะจัดส่งนำไปขายยังหัวเมืองอื่น ๆ และจัดส่งสำเภอไปขายยังต่างประเทศ ในที่นี้จะขอกล่าวแต่การค้าภายในประเทศซึ่งเป็นการค้าขายภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราช การค้าระหว่างหัวเมืองนครศรีธรรมราชกับรัฐบาล และบทบาทของเจ้าพระยามนตรีศรีขรกรมราชในฐานะตัวแทนผู้จัดการการค้าขายของรัฐบาลในหัวเมืองมีดังนี้

การค้าขายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชคงจะเป็นการแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภคกันหรือซื้อขายกันเล็กน้อยไม่ใหญ่โต จึงไม่ปรากฏหลักฐาน แต่การค้าระหว่าง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เล่ม ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๓๖ - ๑๓๗. และห้องสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕) เล่มที่ ๕, จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖), เลขที่ ๓, ๗ และ ๑๒.

หัวเมืองนครศรีธรรมราชกับรัฐบาลกลางมีอยู่บ่อย ๆ โดยมากแล้วทางหัวเมืองนครศรีธรรมราชเป็นฝ่ายรับซื้อสินค้าจำพวก ข้าว เนื้อ เกลือ จากทางราชธานี หรือทางราชธานีจะโปรดฯ ส่งออกมาให้พระยานครศรีธรรมราชจัดการขายเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๕ โปรดฯ ส่งข้าว ๑๐๐ เกวียนออกมาให้จำหน่ายแก่ชาวหัวเมืองนครศรีธรรมราช และในปีเดียวกันนี้โปรดฯ ให้จำหน่ายเกลือที่บรรทุกออกไปจากกรุงเทพฯ ให้หมด^๒ เป็นต้น ทั้งนี้ในบางครั้งจะโปรดฯ ให้ส่งเรือจากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปบรรทุกสินค้ามาจำหน่าย แต่บางครั้งก็โปรดฯ ส่งคนออกมาจำหน่ายเอง เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๖๑ ทรงทราบว่ามีการซื้อขายเบี้ยในหัวเมืองนครศรีธรรมราชได้ราคาสูง จึงโปรดฯ ให้หลวงภักดีสมบัติจัดเบี้ยออกไปจำหน่าย^๓ เป็นต้น ส่วนหัวเมืองนครศรีธรรมราชจะส่งสินค้าเข้ามาขายยังกรุงเทพฯ หรือรัฐบาลส่งซื้อสินค้าจากหัวเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามายังกรุงเทพฯ บางทีมีแต่ไม่มากนักซึ่งเป็นในรูปของการบังคับซื้อ เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๗ โปรดฯ ซื้อหนังแพะดี ๆ ๓๐ ผืนตามราคาที่กำหนดส่งเข้ามา

^๑ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๔.

^๒ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)

เลขที่ ๑๖.

^๓ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑)

เลขที่ ๗.

* จาก องค์การการค้าสุภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕, หน้า ๒๗๖ - ๒๗๘ กล่าวไว้ในพระราชกำหนดใหม่ถึงเรื่องการจำหน่ายเบี้ยหยออันไซเป็นเงินปลักในรัชกาลที่ ๑ ว่า รัฐบาลจะเป็นผู้ซื้อเบี้ยจากเรือสินค้าต่างประเทศเป็นการผูกขาด และนำออกจำหน่ายแก่พ่อค้าคนกลางในอัตรา ๔๐๐ เบี้ยต่อเฟื้อง และกำหนดให้พ่อค้าจำหน่ายต่อราษฎรในอัตราที่ไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ เบี้ยต่อเฟื้อง แต่ในบางครั้งพ่อค้ากลับนำไปขายเพื่อหากำไร ๓๐๐ - ๒๐๐ เบี้ยต่อเฟื้อง ซึ่งก็จะถูกลงโทษริบราชบาทและแห่ประจานหัวเมืองแล้วเอาตัวไปเป็นตะพุนพญาซาง

กรุงเทพฯ หรือบางครั้งจะจัดซื้อไปเป็นสินค้า เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๕๗ โปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราชหาซื้อช้างตามขนาดที่กำหนดส่งขายให้แก่เรือต่างประเทศที่มาซื้อช้างที่เมืองศรีวิชัย^๒ เป็นต้น

การค้าขายระหว่างหัวเมืองนครศรีธรรมราชกับหัวเมืองบักซ์ได้อื่น ๆ ก็มีบ้าง แต่โดยมากก็เป็นการจัดทำความคำสั่งรัฐบาลและเพื่อผลประโยชน์ของรัฐบาลเอง เจ้าพระยานครศรีธรรมราชจะเป็นทั้งตัวแทนและผู้จัดการ เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๖๒ โปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จัดซื้อผลพริกไทยในหัวเมืองไชยาและเมืองนครศรีธรรมราชตามราคาหลวงส่งเข้าไปยังราชธานีเพื่อเป็นสินค้าบรรทุกลงสำเภามาขายยังต่างประเทศ^๓ เป็นต้น

จะเห็นว่าการค้าที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ทำนั้นส่วนใหญ่ทำให้กับรัฐบาลกลางซึ่งได้แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และฝ่ายกรมพระราชวังบวร แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเมื่อใดเป็นส่วนพระองค์หรือส่วนกรมพระคลังสินค้า เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เองก็คงจะได้ผลประโยชน์บ้างโดยทางรัฐบาลยกผลกำไรให้เป็นบางครั้ง ในรัชกาลที่ ๒ การค้ารุ่งเรือง แต่ในรัชกาลที่ ๓ การค้าชะงักลงมาก เนื่องจากมีเหตุวุ่นวายเกิดขบถหัวเมืองไทรบุรีถึง ๒ ครั้งใหญ่ ๆ คือ ใน พ.ศ. ๒๓๗๔ และ พ.ศ. ๒๓๘๑

การจัดส่งสินค้าที่ตองพระราชประสงค์และได้รับเกณฑ์

นับเป็นประเพณีสืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่รัฐบาลจะสามารถเรียกเกณฑ์แรงงาน เครื่องอุปโภค และเครื่องบริโภคนอกจากหัวเมืองต่าง ๆ ได้นอกเหนือ

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๔.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๑๒.

^๓ หองสมุควชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒)
เลขที่ ๑๐.

จากที่มีพันธะกรณีส่งสินค้าที่ต้องนำส่งเป็นประจำที่กล่าวมาข้างต้นอยู่แล้ว เมื่อทางหัวเมืองถูกเกณฑ์สิ่งใดจะต้องพยายามจัดสรรหาและนำส่งให้กับรัฐบาล ถ้ามีการจงใจชักชวนก็อาจจะแสดงถึงการแข็งเมือง ไม่แสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เจ้าเมืองกรมการนั้นจะได้รับโทษ

ในสมัยที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นี้ ปรากฏว่า ทางรัฐบาลไม่ค่อยเกณฑ์แรงงานเข้าไปใช้ในกรุงเทพฯ นัก เนื่องจากสถานการณ์ทางภาคใต้ไม่เรียบร้อยทั้งด้านพวกแขกที่มักจะก่อการขบถ สืบจากพม่าและการระแวกระวังรัฐบาลอังกฤษที่เกาะปีนัง แรงงานในหัวเมืองนครศรีธรรมราชจึงมีความสำคัญและจำเป็นในการทำไร่ทำนาไว้เลี้ยงชาวเมืองและในการป้องกันหัวเมือง ส่วนมากแล้วรัฐบาลกลางจะเกณฑ์แรงงานในหัวเมืองนครศรีธรรมราชให้ทำการหรือสิ่งใดส่งให้กรุงเทพฯ เช่น เกณฑ์ให้ต่อเรือรบ เรือไล่ เรือกำปั่น และเรือสำเภาให้กับรัฐบาลกลาง เกณฑ์ให้ช่วยจัดการนำสิ่งของผลประโยชน์หรือให้ความคุ้มครองคุมเข้ากรุงเทพฯ หรือออกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคใต้ ถ้าจะมีการเกณฑ์แรงงานเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ ก็เกณฑ์แต่จำนวนไม่มากนัก เช่น ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ โปรดฯ ให้เกณฑ์ชาวเมืองนครศรีธรรมราช ๘ คนเข้ามาารือนทองในกรุงเทพฯ เป็นต้น

นอกจากจะเกณฑ์แรงงานดังกล่าวแล้ว ยังปรากฏว่ามีการเกณฑ์เครื่องอุปโภค เช่น เครื่องถม ฝ้ายกทอง ไม้ หนังสัตว์ เป็นต้น และเครื่องบริโภค เช่น ผลกระวาน ยา เป็นต้น อย่างไรก็ตามถ้าเราพิจารณาสิ่งที่รัฐบาลกลางเกณฑ์จากหัวเมืองนครศรีธรรมราชในสมัยของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ทั้งทางด้านแรงงาน เครื่องอุปโภค เครื่องบริโภคและสิ่งแปลกอื่น ๆ อย่างคร่าว ๆ แล้ว จะเห็นว่าในรัชกาลที่ ๒ ทรงเกณฑ์มากมายทั้งนี้ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) รับสนองพระบรมราชโองการอยู่ตลอดเวลามากกว่าเจ้าเมืองใด ๆ จนน่าวิเคราะห์หว่านเป็นเพราะเหตุใด ?

ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๒)

- ใน พ.ศ. ๒๓๕๔ - โปรดฯ จะใคร่ได้เสื่อป่าทอกพระเนตร ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จักเร่งหาเสื่อ ๒ คิวเข้าไปทูลถวาย
- พ.ศ. ๒๓๕๕ - ให้ทำرامةนาของกรมพระราชวังบวรฯ ส่งเข้าไปกรุงเทพฯ
- โปรดฯ ให้จัดคนไปซื้อเลื่อมจากเกาะหมาก
- มีพระราชประสงค์ว่านรเผือกสำหรับไว้โรงพระยาช่างในพระราชวัง โปรดให้พระยานครฯ สืบเสาะหาวานรเผือกในบรรดาแขวงจังหวัดหัวเมืองขึ้นส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ^๒
- พ.ศ. ๒๓๕๖ - โปรดฯ เกณฑ์ให้ทอผ้าคาโอง ๕๐ ผืน แต่ละผืนมีขนาดกว้าง ๒ คืบ ยาว ๖ แขน เพื่อใช้ในงานพระราชพิธีแห่สนาม^๓
- เกณฑ์ให้ทอผ้ายกทอง ๔ ผืนส่งเข้ากรุงเทพฯ (ในการนี้โปรดฯ ส่งทอง ๒ หีบใหญ่ หนัก ๑ หาบออกมาให้ใช้ในการทอผ้ายกทอง)^๔
- เกณฑ์ให้จักทำเครื่องถม : ชั้นสรง ๑ ใบ, ชั้นกระบวย ๓ คัน และถาดสรงพระพักตร์ ๑ ใบ และจักหาหินสอศิลา

 หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
 เลขที่ ๔.

หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๕)
 เลขที่ ๑๐.

หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)
 เลขที่ ๒.

หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)
 เลขที่ ๑๔.

- ๒๐๐ ส่งเข้ากรุงเทพฯ
- พ.ศ. ๒๓๕๗
- เกณฑ์หนึ่งแพะตี ๆ ที่ใช้สำหรับทำขอ และกลองแขก ^๒
 - มีพระราชประสงค์ไม้แก้วที่มีลายงาม ๆ เพื่อทำคันทระจับปี ^๓
๓ คู่ และคันทักขอ ๓ อัน ^๓
 - มีพระราชประสงค์ไม้บงแก้วที่มีเสียงดี ๆ สำหรับทำระนาด ^๒
๒ สำหรับ ไม้แก้วลายงามทำคันทัก ๒ คัน ไม้มะริคิใช้ทำหุ่น
กลองแขก ๒ คู่ และหนังแพะขึ้นระนาดกลองแขกและขอ
จัดส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ^๔
- สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีนเรศ และพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์ศิลปเสขย์มีพระราชประสงค์สิ่งของจากเกาะหมาก แต่ไม่
อาจส่งเงินออกมาจากกรุงเทพฯ ได้จึงส่งคนในกรมคุมของ เช่น ครั่ง เนือไม้ ออก
มาให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ขาย แล้วนำไปซื้อตีบุกเอาไปแลกซื้อของที่
เกาะหมากโดยจัดส่งคนและเรือนำคณะจากกรุงเทพฯ ไปซื้อและส่งเข้ากรุงเทพฯ ^๕

^{๑๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)
เลขที่ ๑๘.

^{๒๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๔.

^{๓๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๖.

^{๔๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๑๐.

^{๕๖} หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๗)
เลขที่ ๓.

- พ.ศ. ๒๓๕๔ - โปรดฯ ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) จักการต่อกำนัน
ไปใช้ในการค้าขายกับต่างประเทศ^๑
- พ.ศ. ๒๓๖๐ - โปรดฯ ให้ต่อเรือกำนันอีก^๒
- เกณฑ์ : ช้าง ๕ หาบ เชือกพวนยาว ๒๐ วา ๓๐ ซก
แผงลายสอง ๑๐๐ ผืน ขนาดกว้าง ๕ ศอก ยาว ๓ วา
ชั้น ๑๒ หาบ น้ำมันยาง ๑๒๐๐ ทะนาน หวายสายเสดียง
ยาว ๒๐ วา ๑๐๐๐ ซก เชือก หนังยา ๒๐ วา ๘๐ ซก
เชือกพวงสามเกลียวยาว ๒๐ วา ๕๐ ซก ไม้พลองกำหนึ่ง
ยาว ๕ - ๖ ศอก ๖ อัน หนังผืน ๕๐ ผืน ขมิ้น ๒ เกวียน
กรีกขนุน ๓๐ แคน หวายพัศเคา ๑๐๐ ซก กรีกซี่ ๘๐ ท่อน
เพื่อใช้ในงานพระบรมศพของกรมพระราชวังบวรมหาเสนา-
นุรักษ์^๓
- พ.ศ. ๒๓๖๑ - เกณฑ์ศิลาเนื้อละเอียดอ่อนต่าง ๆ^๔
- ให้พระยานครฯ ทำกรีกซื้ออย่างที หน้า ๒ หาบ ส่งเข้า
กรุงเทพฯ เพื่อใช้เป็นเครื่องบรรณาการไปเมืองจีน^๕

- เลขที่ ๓. ^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๕๔)
- เลขที่ ๒. ^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๖๐)
- เลขที่ ๔. ^๓ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๔ (พ.ศ. ๒๓๖๑)
- เลขที่ ๑๑. ^๔ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑)
- เลขที่ ๑๒. ^๕ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๐ (พ.ศ. ๒๓๖๑)

- พ.ศ. ๒๓๖๓ - เกณฑ์น้ำมันไขกระบือ ไขโค ไขเนื้อ และยาง^๑
 - เกณฑ์ต่อเรือสำเภา^๒
 พ.ศ. ๒๓๖๓ - มีพระราชประสงค์หาหิงย่างไฟ และยาค้ำอย่างก็
 เพื่อประกอบพระโอสถ^๓

จากตัวอย่างการเรียกเกณฑ์เหล่านี้และเมื่อพิจารณาควบคุมไปกับคำสั่งให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ภายในหัวเมืองนครศรีธรรมราชที่กล่าวมาแล้วในบทนี้ และเมื่อเปรียบเทียบกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนอื่น ๆ หรือเจ้าเมืองบักซ์ไคในสมัยเดียวกันจากจดหมายเหตุแล้ว จะเห็นได้ว่าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) รับภาระหน้าที่ค่อนข้างหนักกว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชอื่น ๆ และมากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในหัวเมืองบักซ์ไคในยุคเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๒ ทั้งนี้เนื่องจากพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นเจ้าเมืองที่มีความสามารถมากในขณะนั้น ทางรัฐบาลจึงมักจะเรียกเกณฑ์ในสิ่งแปลก ๆ เช่น การเกณฑ์ลิงเผือก เกณฑ์เสือ หรือเกณฑ์ให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ไปช่วยลากเรือมาด ๑๗ วา และอื่น ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องย่อย ๆ น่าจะเรียกใช้เจ้าเมืองอื่นบ้าง เพราะปรกติพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเอกมีภาระรับผิดชอบมากมายอยู่แล้ว ฉะนั้นการที่ถูกเกณฑ์และเรียกใช้ในลักษณะนี้อาจจะเป็นไปได้ใหม่ว่าสาเหตุหนึ่งเนื่องจากทางรัฐบาลกลางในรัชกาลที่ ๒ คงจะไม่ไว้วางใจในอำนาจความสามารถของพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) นักที่กำลังมีมากจนอาจจะเป็นภัยต่อรัฐบาลกลางได้ จึงมีการตรวจสอบความจงรักภักดีด้วยการเรียกเกณฑ์เรียกใช้บ่อย ๆ นอกจากนี้แล้วยังปรากฏว่าทางราชธานีมักจะกำชับให้พระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่

^๑ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๑ (พ.ศ. ๒๓๖๒)
 เลขที่ ๗.

^๒ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)
 เลขที่ ๒.

^๓ หองสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓)
 เลขที่ ๕.

กรุงเทพฯ บ่อย ๆ และใน พ.ศ. ๒๓๕๗ โปรดฯ ให้เอาบุตรเข้าไปด้วยซึ่งคงจะเป็นองค์โคที่ชื่อ "น้อยใหญ่" คงมีชื่อปรากฏชื่ออยู่ในกระบวนแต่เป็นพระเกียรติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ใน พ.ศ. ๒๓๕๘ การเอาบุตรเจ้าเมืองต่าง ๆ เข้าไว้ในกรุงเทพฯ นั้นเป็นวิธีหนึ่งที่รัฐบาลกลางนิยมทำเพื่อป้องกันเจ้าเมืองคึกขบถหรือกระด้างกระเดื่อง

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เท่าที่ปรากฏในจดหมายเหตุทางรัฐบาลมีการเรียกเกณฑ์บ้างแต่ไม่มากมายและพิศการเท่ากับในรัชกาลที่ ๒ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะหัวเมืองนครศรีธรรมราชไม่อยู่ในสภาพที่พอจะเรียกเกณฑ์ได้มากมาย เนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๖๗ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) เกณฑ์แรงงานไปใช้ในการต่อเรือ ณ หัวเมืองไทรบุรี และเตรียมรุดลงไปคอนล่างอีก ฉะนั้นเมื่อกรมหมื่นศักดิ์พลเสขเสด็จมาเมืองนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. ๒๓๖๘ ต้องการสิ่งของเข้าไปฝากพระญาติวงศ์คนกลับจึงไม่กล้าเกณฑ์จากเมืองนครและชาวเมืองนคร เกรงจะได้รับความเดือดร้อน จึงหาวิธีช่วยการให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ต่อเรือ ๗ - ๘ ลำให้หลวงไชยสงครามไปเอาข้าวสารเมืองไทรบุรี ๑๕๐ เกวียนไปขายที่เกาะหมากเอาเงินซื้อของที่ตองพระประสงค์ไปแจกพระญาติ^๒ เป็นต้น ฉะนั้นในรัชกาลที่ ๓ นี้คงจะไม่ใช้วิธีเรียกเกณฑ์เรียกชื่อที่อาจจะเป็นการตรวจสอบอำนาจและความจงรักภักดีของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช แต่จะทรงใช้วิธีลดอำนาจเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย) ด้วยการลดความสำคัญกองทัพเรือที่ตรงและให้ความสำคัญแก่หัวเมืองสงขลามากขึ้น (ดังจะได้กล่าวในบทที่ ๔) เพื่อเป็นศูนย์กลางอำนาจของเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(น้อย)

^๑ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘)

เลขที่ ๖.

^๒ หองสมุควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๘ (พ.ศ. ๒๓๖๘)

เลขที่ ๕.

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช(น้อย) ได้ขึ้นมามีอำนาจในช่วงที่มีเหตุการณ์และสถานการณ์สนับสนุน ประกอบกับเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช(น้อย) เป็นผู้ที่มีความสามารถมีประสบการณ์ในการปกครองจึงได้รับความไว้วางใจจากทางรัฐบาลกลางมาก เจ้าพระยามนครศรีธรรมราชจึงเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่มีภาระหนักมากอยู่คือได้จัดการบริหารการปกครองหัวเมืองนครศรีธรรมราชจัดการเตรียมการและกำลังเพื่อป้องกันภัยจากข้าศึกที่จะมารุกรานหัวเมืองปักษ์ใต้ จัดการปรับปรุงท่าขนานหัวเมืองนครศรีธรรมราชทั้งทางค่านเศรษฐกิจและสังคม คำนึงการค้าให้กับรัฐบาลกลางจัดการส่งสิ่งของส่งสาอากรให้กับรัฐบาลกลาง และรับใช้เมื่อถูกรัฐบาลกลางเรียกใช้สิ่งที่ทำเหล่านี้มีผลคือทำให้เกิดความสงบความเจริญรุ่งเรืองในหัวเมืองนครศรีธรรมราช ทำให้พระราชอาณาจักรมั่นคงปลอดภัยและช่วยส่งเสริมฐานะทางเศรษฐกิจให้กับรัฐบาลกลาง รัฐบาลกลางจึงเกิดความพอใจในเจ้าพระยามนครศรีธรรมราช(น้อย) และได้ให้ความสนับสนุนแก่เจ้าพระยามนครศรีธรรมราช(น้อย) มากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ ในหัวเมืองปักษ์ใต้

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย